

MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI.

MAGYARORSZÁG ALAPÍTÁSÁTÓL A XVI-DIK SZÁZADIG.

FORDITVA S BIRÁLATI JEGYZETEKKEK ELLÁTVÁ.

I. KÖTET.

AZ ÁRPÁD-HÁZI VEZÉREK ÉS KIRÁLYOK KORA.

889 — 1300.

II. FÜZET.

ROGERIUS SIRALMAS ÉNEKE. — TAMÁS SPALATÓI ESPEBEST, A TATÁRJÁRÁSRÓL. —
NAGY-MAGYARORSZÁG DOLGÁRÓL.

FORDITOTTA

SZABÓ KÁROLY.

PEST, 1861.

KIADJA RÁTH MÓR.

ROGERIUS MESTER

VÁRADI KANONOK SIRALMAS ÉNEKE.

MAGYARORSZÁGNAK IV-DIK BÉLA KIRÁLY IDEJÉBEN
A TATÁROK ÁLTAL TÖRTÉNT ROMLÁSÁRÓL.

TAMÁS SPALATÓI ESPEREST „HISTORIA SALONITA“-JÁBÓL,
A TATÁRJÁRÁS TÖRTÉNETE.

NAGY-MAGYARORSZÁG DOLGARÓL.

FORDITOTTA

SZABÓ KÁROLY.

PEST, 1861.

KIADJA RÁTH MÓR.

35145

Előszó.

Jelen füzetben veszi az olvasó Rogerius nagy-váradí kanonoknak, a hazánkat 1241- és 1242-ben pusztította tatárjárás szemtanújának, általa „Siralmas Ének“-nek méltán címzett szomorú korrajzat. -

Oly részletesen s az események eleven benyomása alatt oly élénk színezettel írta ő meg e gyászos évek történetét, melyek közzé saját bujdosása és rabsága viszontagságait gyermekévi őszinteséggel beszötte, hogy munkáját, mely e kor történeteire nézve a leghitelesebb s legelső rendű forrásunk, a rajta természetesen előmlő sötét színezet s azon fájdalmas benyomás mellett is, melyet lelkünkben hátrahagy, a figyelmes olvasó bizonyosan a mily tanulságosnak egyszersmind oly érdekesnek fogja ismerni.

Mintegy kiegészítő mellékdarabja e munkának a hasonlóan egykorú Tamás spalatói esperes krónikájának azon része, melyben ezen tatárjárás történetét írja le (XXXVII — XL. fejezet). Sokkal rövidebben s a Rogerius által adott képhez alig egy két mellékvonással írja vagyis inkább csak vázolja ő a Magyarországon e korban történt eseményeket, melyeknek színhelyétől távol Dalmátországban lakott, melyekről azonban a Spalatóba menekült magyar egyházi és világi nagyok által eléggé jól volt értesülve. A tatároknak Horvátországban s a tenger-melléken tett hadjáratáról, IV. Béla, családja s környezete

dalmátországi tartózkodásáról ellenben, miket Rogerius csak rövideden említ, ő mint szemtanú igen érdekes részletes képet ad, s ez eseményekre nézve munkája első rendű forrás jelentőségére emelkedik.

Mellőzhetetlennek tartottam ennélfogva a spalatói esperest terjedelmes krónikájából az említett részletet, mint a tatárjárás történetének másik egykoru forrását, Rogerius munkája mellett közleni.

Az ezekhez függesztett harmadik darab „Nagy-Magyarország dolgaról“ hasonlóan IV. Béla korából, a tatárjárást megelőzőtt évekből való. Érdekes világot vet e tudósítás őseinknek azon volgántúli hazájára, melyből a IX-dik század végén mai honunkba költözködtek, s némi fölvilágosítást ad a tatárok mozgalmairól, kiknek hadjárata hazánkat néhány év mulva gyászos romlásba volt sodrandó.

Mind három darab csak nagyobb terjedelmű s így költségesebb gyűjteményekben olvasható, s magyarul eddig egyik sem látott világot. Midőn azért e munkákat rövid, de az események idejére s helyszínére nézve lehetőleg tájékozó jegyzeteimmel közzé teszem, bízom a magyar olvasó közönség hazai történetünk iránti érdekeltségébe és részvételébe, hogy az általam megindított és tervem szerint időről időre folytatandó gyűjtemény e második füzetét szint oly szívesen fogadja, mint az első füzetre, Béla király névtelen jegyzőjére nézve, tapasztalni szerencsés voltam.

Kolozsvártt, augustus 20-kán 1860.

Szabó Károly.

I.

Rogerus mester váradi kanonok

Siralmas Éneke.

Magyarországnak IV-dik Béla király idejében a tatárok
által történt romlásáról.

Rog^{erius}, kit Cz^{zwittinger} után (*Specimen Hungariae Literatae* 317. lap.) Bod Péter Magyar Athénásában és Horányi *Memoria Hungarorum*-jában tévedve irnak magyarnak és váradi születésűnek, olaszországi apuliai fi volt. A vele egykoru Tamás spalatói esperest tudósítása szerint, kinek adataiból, mint egyetlen egykoru forrásból, merithetjük azt a keveset, mit élte pályájáról tudhatunk, husz évet töltött a római udvarban, hol tetemes kincset gyűjtött magának, s mint Toletanus János bibornok káplánja, ez által küldve, gyakran járt a bibornok és az egyház ügyeiben Magyarországon.

Ez utai^{ban} szerzett ismeretségének eredménye lehetett, hogy váradi kanonokká kineveztetvén, lakását hazánkba tette által. Ez állásában Nagy-Váradon érte őt 1241-ben a tatárjárás, melynek saját viszontagságaival közbe szőtt leírása neki honunk emlékirói közt maradandó nevet szerzett.

A tatárjárás után visszatért Olaszországba János bibornok mellé, kinek befolyásos pártfogása következtében a pápa őt az 1248-dik év végén elhalt Ugrin spalatói érsek helyére kinevezte és Rómában föl is szentelte. Minthogy azonban mindjárt Ugrin halála után a spalatói érsekség püspökei a magyar születésű János domokos-rendi szerzetest, már előbb elválasztott

scardonai püspököt, választották volt egy értelemmel érsekké, Rogerius, mielőtt székét elfoglalhatta volna, a pápa ajánló levelével Magyarországra a királyi udvarba jött, s ügyét IV-dik Béla, mint a magyar egyház legfőbb pártfogója, elé terjesztette. S jóllehet a király, mint a spalatói esperest írja, „nem kissé neheztelt, hogy Rogerius az ő tudta és megegyezése nélkül mozdíttatott elő, mindazáltal neheztelésének indulatját magába fojtva, őt az érseki székbe békén távozni engedé.”

Igy székét 1251. bőjtjében ünnepélyesen elfoglalván, érseki megyéjét tizenöt évnél tovább kormányozta. Meghalt 1260-ban április 14-kén.

Munkája Thuróczi krónikájának brünni és ágostai 1488-diki első kiadásaihoz mellékelve jelent meg legelsőben; innen adta ki azt Schwandtner Scriptorum rerum Hungaricarum című gyűjteményének I. kötetében (Bécs, 1746. 2r. és Nagy-Szombat, 1765. 8r.); ugyanonnan közölte legújabbán Endlicher is Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana című gyűjteményében, St.-Gallen, 1849. 8r. — Mind e három féle kiadás legkisebb magyarázó jegyzettel sinesz kísérve.

Én Endlicher legújabb kiadása mellett, mely, valamint a Schwandtneré is, nem egészen hibátlan, a kézirat helyét pótló 1488-diki kiadást, mint a későbbi kiadások alapját, folytonos figyelemmel kísérve használtam.

Rogierius mesternek Magyarországnak a tatárok által történt romlásáról kiadott Siralmas Énekéről János úrhoz, a pesti-egyház püspökéhez ¹⁾ irt levele szerencsésen kezdődik.

Szabad legyen, hogy világosan tudja uraságod, a Magyarországra a megfeszített Krisztus gyalázatjára s a keresztyén nép nem csekély vesztére és romlására beütozt tatárok bejövetelét és eljárását, ezen tetteikről hamisság hozzávegyítése nélkül összeirogatott jelen munkácska által, neveteknek ajánlani, melyet szorgalmasan olvassatok. Sokat találtok abban, mi szemeim előtt történt, igen sokat saját kezeimmel tapogattam, s némi dolgokat hiteles emberektől tanultam, kiknek jelenlétében történtek. Ha azonban olykor valami olyasokat is találtok, mik emberi érzés előtt rettentőknek és iszonyúknak tetszenek, rajtam irón és a dolgokon ne csudálkozzatok, hanem adjatok hálát a királyok királyának, ki irgalmasságáról megfelejtkezve, sanyargatott népének nem kegyelmezett. Mert midőn királyi székeikből a bujdosás földére rohantak, nem kené be szemeiket sárral, hanem megélesítette kardját, mint menykövet. Meg-

¹⁾ Szerzőnk Jánost „Pestheniensis ecclesie episcopus“-nak írja. Miután ily nevű püspökség hazánkban nem létezett, Rogieriusnak e szavait csak úgy fejthetjük meg, s a kérdéses püspökséget csak úgy fordíthatjuk pesti-nek, ha a Desericzky hozzávetését elfogadjuk, mely szerint János váci püspök, ki az 1242-ben esztergomi érseki székre emelt Vancsai István utóda volt, mint-hogy a tatárok által földig rombolt Vác városában nem székelhétett, ideiglenesen, Vác újra épülteig Pestre tette át a püspökség székhelyét s így nevezhette őt szerzőnk pesti püspöknek. Lásd: Desericzky Historia Episcopatus Diocesis et Civitatis Vaciensis. 50—53. l.

látogatta gonoszságait, nem bottal, hanem vesszővel, s vétkeiket nem szelid orvosságokkal, mikkel övéit szokta volt vigasztalni, hanem veréssel és haraggal megcsúfolván őket¹⁾, midőn a rögtön veszedelem kitört, s így a népes Magyarország pusztán terül. Óh iszonyú kegyetlenség! A szabad Magyarország adófizetővé lett²⁾, s fájdalom, ily végromlásban valamennyi kedvesei közzül senki sem volt, ki vigasztalja. Kérlek azért s erősen kényszerítlek, hogy midőn életökről, erkölceikről és harczukról az igazságot meg akarom írni, ha e szomorú és iszonyú tárgyról siránkozva keserves hangulatba voltam kénytelen esni: ti, vagy bármely más olvasó igaz lelkiismeretemet hamis vélekedéssel ne gyanúsítsa, hogy dőlyfös merészségem tárt volna utat tilalmas vagy ártalmas kicsapongásokra. Minthogy senkinek sem dorgálására vagy becsmérlésére, hanem inkább tanulságára fejtegettem azt, hogy az olvasók értsék, az értők higgyék, a hívők megtartsák s a megtartók fölfogják, hogy közel vannak a végveszély napjai, s közeleg az idő a nem lételhez. És tudja meg kiki, hogy én nem vaktában mondom azt, hogy a ki csak a tatárok kezei közé jut, jobb volna annak, ha nem született volna, s úgy fogja érezni, hogy nem a tatároknál, hanem a pokolban van rabságban. Ezt tapasztalásból mondom. Mert másfél esztendeig voltam köztök, mialatt a halál vigasztalás lett volna, miként az élet büntetés volt.

¹⁾ Ezen bibliai kifejezésekkel keresetten megrakott sorok az eredeti szerkezet ziláltsága miatt nehezen értelmezhetők.

²⁾ IV. Béla a szerencsétlen saját ötközet után Magyarországból kivonulván, országát Fridrik császárnak hűbérül följánlotta, ha a császár azt a tatároktól megszabadítja, s ez arra magát esküvel kötelezte is, azonban Magyarországot megmentésére semmit sem tett. Miért is a hazába visszatért Béla az általa föltételeken tett hűbérnöki eskü megsemmisítéséért Incze pápához folyamodott s azt, mivel Fridrik a föltételeket nem teljesítette, a pápának 1245. augusztus 20-kán kelt levele által meg is nyerte. Lásd: Katona, Hist. Crit. Regum Hung. VI. köt. 70. l. — Szerzőnk szavai kétségtelenül ezen hűbéri kötelezettségre vonatkoznak.

I. FEJEZET.

Béla király ügyekezetről.

Midőn Béla Magyarország királya¹⁾ a keresztyén fejedelmek közt a catholicus hit buzgó hívének vala elismerve, ősei-nek, István, Imre, László és Kálmán királyoknak példájára, kik a szentek sorába vannak írva²⁾, egyéb kegyes munkái között, miket, hogy a jótétre példát adjon, nyilvánosan s egyebek közt, miket, hogy az ellene balul beszélők száját bedugja, a titkos tanácsban gyakorol vala, szüntelen azon jártatá elméjét, hogy a gonosz idegen nemzeteket az anyaegyház kebelébe vonja, hogy Istennek minél több lelket megnyervén, a maga nyereséges népét a boldogok örömébe annál könnyebben bevezethesse.

II. FEJEZET.

Miként hozta be Béla király a kúnok királyát Magyarországba.

1242

Tehát urunk születésének ezerkétszáznegyvenkettedik esztendejében történt³⁾, hogy Köteny*) a kúnok királya, az em-

¹⁾ IV. Béla értendő, ki 1235—1270 uralkodott.

²⁾ Sz. István, valamint fia Imre herczeg, úgy sz. László királyunk a pápa által igttattattak a szentek sorába: hogy azonban ez Kálmán királyra nézve is megtörtént volna, arról a történetírás mélyen hallgat. Rogerius ez állítását tehát Kálmánra nézve el nem fogadhatván, abban csak nemzetünknek e derék királya emléke iránti kegyeletét láthatjuk visszatükrözve.

³⁾ Már Rogerius legelső ágostai 1488-diki kiadásában betűkkel kiírva 1242. év áll: hogy azonban ez hiba, s hihetőleg az eredeti kézirat római számjegyeinek hibás olvasásából keletkezett hiba, kétségtelen. Hogy ugyanis a tatárok hazánkba ütése s a sajói ütközet 1241-ben történt, oklevelesen bizonyos. Ezt jóval megelőzte a kúnok betelepülése, melyet szerzőnk után, ki szerint (XIV. fej.) a kúnok bejövetele után esztendővel karácson táján jött bizonyos hire a tatárok

lített királyhoz ünnepélyes követséget küldött, állítván, hogy ő a tatárokkal sok esztendeig harczolt, s két izben diadalt nyert rajtok, hanem harmad izben, midőn készületlen volt, hirtelen berontottak országába, úgy hogy neki serege nem lehetvén, hátat kellett forditnia az átkozott tatároknak, és így azok országa nagy részét, az embereket leölve, ellenség módjára földúlták; miért is, ha őt be akarná fogadni és szabadságban tartani, magát és embereit kész volna neki alávetni és rokonaival, véreivel és barátjaival s minden marhájjal és ingó javaival Magyarországra bejönni és őt a catholicus hitben követni. Mit hallván a király, igen nagy örömmel telék el, mind azért, hogy ily, vele eddig szinte egyenlő fejedelem, hatalma alá akarja vala magát vetni, mind mivel végrehajthatá tervét, a Jézus Krisztusnak annyi lelket megnyerve; s így a követeket, nem csekély ajándékokkal megtisztelve elbocsátván, említett Kötöny királyhoz követeket s azokkal hithirdető barátokat küldö, izenvén hogy őt és embereit kész befogadni s kérelmét teljesíteni, akaratjának szabad tetszése szerint. Elég az hozzá, miután a követek ide s oda többször jártak, említett Kötöny embereivel utnak erede, hogy Magyarországra jöj-jön. A király pedig csudálatos hatalmassággal országa határáig elejébe mene, annyi kitüntetést és tisztességet tévén neki és embereinek, hogy azon ország lakói ember emlékezetét haladó időtől fogva olyat se nem tettek, se nem láttak. Végre, miután

közeledésének, s az erre következett bójtban martius 12-kén (1241) törtek be a tatárok hazánkba (XVI. fe-j.), a kúnok betelepődését az 1239-dik évre kell megállapitanunk.

*) Szerzőnk e nevet Kuthen-nek írja, mely leírást betűhöz tapadó hűséggel követnek újabb történetíróink is. Én azonban, miután az egykor sokkal terjedelmesebb Kis-Kúnságba szögelve Halas szomszédságában Kötöny nevű pusztát találók, e kún hely nevében hiszem az egykori kún király nevét főnmaradottnak s a Kötöny (szójárási-lag Kötöny) nevet annyiban bátrabban visszaállítandónak tartottam, mert a régi magyar helyesírásban az u betű az ö hang kifejezésére is szolgált mint például Gumur = Gömör, Petur = Pétör s magánál szerzőnknel Segusd = Segösd.

sokaságuk miatt egy helyt könnyedén nem maradhattak, mivel hogy kemény és durva, hódolni nem tudó népek valának, ne hogy a magyarokat, vagy azok őket bántsák, tisztjei között ada nekik egyet, ki őket vezesse, s mindnyájoknak, kik mint mondák, cselédeiken kívül mintegy negyvenezeren valának, költséget szolgáltatasson, országa közepéig.

III. FEJEZET.

A király és magyarok közötti gyűlölségről s először annak első okáról.

S midőn a kúnok királya nemeseivel és parasztjaival Magyarországot be kezdé barangolni, mivel végtelen baromcsordáik valának, a legelőkhben, vetésekben, kertekben, berkekben, szőlőkben és egyebekben a magyarokat erősen károsíták. S mielőttők rettentőbb vala, minthogy vadon fiai voltak, a szegények leányaival gyalázatosan bánnak s az előkelők ágyait, mikor könnyedén eshetett, megfertőztetik vala; jöllehet az ő asszonyaikat, mint alávalókat, a magyarok megvetették. És ha kúnt vagyonában vagy személyében magyar megsértett, mindjárt lőn ellene igazság szolgáltatva, úgy hogy más olyast tenni nem merészelt: ha pedig kún sértett meg magyart, ennek az ellenében nem vala igazsága. És ha olykor folyamodni akart, szó helyett néha ütlegeket kapott. S így a nép és király közt gyűlölség támadt.

IV. FEJEZET. —

A gyűlölség második okáról Béla király és a magyarok közt.

Jöllehet némi kitérést teszek, mindazáltal hogy az olvasók értsék, és hallván, megtudják Magyarország romlásának alapját,

visszatérek minél előbb kezdett tárgyam előadásának folytatására. Miután jó emlékezetű András király, azon Béla király atyja, a halál adóját lefizette, a király országa nagyaival és nemeseivel Székes-Fejérvárra ment, s ott miután az esztergomi érsek keze által, mint szokás, királyi koronával megkoronáztatott, némelyeket országa nagyjai közzül, kik ellenében atyjához ragaszkodtak volt, számkivetésbe kényszerített, másokat, kiket megkaphatott, börtönbe vettetett, s a főurak egyikét Dénes nádort szeme világától megfosztatta. S ott némi végzéseket hozván, azokat kihirdettette, hogy az ország a gonosz emberektől, kik igen elszaporodnak vala, megtisztuljon. S az országnagyok dőlőfős merészségét fékezve, megparancsolá, hogy ha valamely országnagy egyháznagyain, az érsekeken és püspökökön kívül, jelenlétében valami székre merne ülni, kellő büntetéssel lakoljon, megégettetyén ottan székeiket, melyeket találhatott. Mit a bujdosók vérei s a foglyok barátai, jövőben magokat is féltve, nem csekély bajnak tekintettek. S ezért közöttök botránykozás támadt.

V. FEJEZET.

A gyűlölség harmadik okáról.

Ezenkívül a nemesek elkeseredett szívvel emlegetik vala, hogy midőn őket vagy apáikat a királyok a ruthénok, kúnok, lengyelek és mások ellen gyakran kirendelték, s némelyek közzülök ott kard által, mások éhen veszttek el, némelyeket tömlőczbe vetettek, másokat különféle kínszerekkel sanyargattak, az akkori királyok a visszatérőknek vagy a foglyok rokonainak illő kárpótlást és jutalmat tesznek vala, nekik falvakat, birtokokat és pusztákat ajándékozván örök birtokul: ez ellenben, nem csak nem adott nekik semmit, hanem a bárkinek

tulajdoni joggal adott jószágokat minden kivétel nélkül visszavonta. Ez a keserv, ez a kard, mely a magyarok lelkeit áldöfe. Mert a kik dúsak és hatalmasak valának s töméntelen sokaságot hordnak vala magokkal, egymagokat alig bírták fontartani.

VI. FEJEZET.

A gyűlölség negyedik okáról Béla király és a magyarok közt.

Ugyancsak gyakorta panaszkodniak vala, hogy a király az ország szokása ellen, elnyomásukra a hogy akarta, úgy rendelte, hogy bármily kitűnő állásu nemesek ügyeiket udvarában meg nem indithatták, vagy vele személyesen nem szólhattak, ha csak folyamodásaikat a korlátnokoknak be nem adták s ügyök végét onnan nem várták. Miért is igen sokan csekélységért oly sokáig valának az udvarban tartóztatva, hogy lovaikat s egyéböket a költségre kénytelenek valának elvesztegetni, és sokszor ügyeiket nem végezve távoznak vala. Mert a korlátnokok, mint mondják vala, mivelhogy csak őket megkeresve szólhattak a királylyal, egyiket nyomják másikat emelik vala, a mint nekik tetszett. Miért is közönségesen s nyilván azokat vallják vala királyaiknak s azt mondják vala, hogy nekik más királyuk nincs.

VII. FEJEZET.

A gyűlölség ötödik okáról.

S egyebet is emlegetnek vala, hogy a király az ő tanácsuk nélkül vagy ellen, s az ő elnyomásukra és bajukra hozta be

a kúnokat. Mi nyilván vala abból, hogy midőn ők hiva vagy hivatlan az udvarba menének, a királyt látni nem vala alkalmuk, hanem ha távolról, s csak tolmács által vala módjok vele szólni; ha pedig a legkisebb kún jött, mihelyt a bejárás megnyílt, bemegy vala, s a király a kúnokat mind az ülésekben mind a tanácsban mind mindenben a magyaroknak elébök teszi vala. Miért is oly nehezteléssel valának, hogy alig állhatták, s bár nem nyilatkoztatták is ki, mindazáltal hozzá jó szívvvel és lélekkel s iránta békés gondolatokkal nem valának.

VIII. FEJEZET.

A gyűlölség első okára való feleletről.

A király pártolói s a hozzá szítók pedig őt mindenben igazolni ügyekeznek vala, a főtebbiekre egyenként így felelve: a kúnok behozatala után, midőn hiteles emberek által a király tudomására jött, hogy a kúnok a magyarokat nyomják, a főpapok, országnagyok, főispánok és az összes kúnok a tiszamelléki kövi monostor¹⁾ mellé összehivattatván, gondos tanácskozás után közakarattal végeztetett, hogy a kúnok előkelői szolgálkival Magyarország különkülön vidékeire küldessenek, s kiki a neki kimutatott vidéken tartózkodjék, s így minthogy nem sokan vannak együtt, a magyaroknak sérelmet ne okozhassanak. És ha kún magyart, vagy magyar kúnt megsért, a bírák, kiknek ez királyi kegyvesztés büntetése alatt meg volt hagyva, egyenlően igazságot tegyenek közöttök: jóllehet ez a kúnoknak, minthogy külön kellett válniok, nagyon is nem tetszett. S így barangolnak vala ők osztán vászonsátraik-

¹⁾ A tiszamelléki kövi monostor (monasterium de Kew circa Ticiam), mint a név hasonlatából következtethetjük, a mai Kőtelek falunál Heves megyében a Tisza partján fekketett.

kal, nyájaikkal, barmaikkal a magyarországi puszta földeken, a nélkül hogy valakit megbántottak volna. S minthogy sokan és szegények voltak, a magyarok úgy szólván ingyen kaptak közzülök szolgálakat, s így azok állapota nekik inkább hasznukra mint kárukra vala. E részben tehát a nép rossz indulatának meg kellett volna szűnni.

IX. FEJEZET.

A gyűlölség második okára való feleletről.

Ha a király, atyja halálával országa kormányát átvéven, némely országnagyokat vallatás és kínzatás alá vettetett, azon egy józan eszű embernek sem kell csudálkozni. Mert azck a király és atyja közt gyakran meghasonlást és botrányt idéztek elő, úgy hogy egy s más részről gyakran hadakozni akartak egymással, ha közbenjáróik a békét köztök helyre nem állították volna. S midőn a király atyja udvarába ment, azok neki teljességgel semmi becsületet nem adtak, hanem őt szóval és tettel, a mennyire tehették, becsmérelni törekedtek; mit titkolni nem lehet. És atyja s fiai élete ellen gazul összeesküdtek, hogy őket fegyverrel kiirtván, Magyarországból, melyet magok közt fölosztottak, kiki a neki járó részt, bárki megegyezése nélkül is, könnyebben elfoglalhassa. És midőn tervöket végrehajtani nem bírták, más gonoszabbat gondoltak. Az ausztriai herceghez bizonyos szerződési föltételekkel levelet intézván, az ország koronáját és Magyarországot Fridrik római császárnak ígérték. Hanem követőjök, utjában elfogatva, a levéllel együtt a király elébe vitetett. Minélfogva, midőn őket életben hagyta, irgalmasságot gyakorolt ellenök, mely ítéletét dicsővé emeli. Ha pedig azt határozta, hogy az országot a gonosz emberektől tisztítsák meg, mi igazságtalanság van ezen határozatban? Ha

az országnagyok székeit megégettette, micsoda igazságtalanság ez? vajon az urak alattvalóikkal egyenlők tartoznak-e lenni? Tehát a magyaroknak e részben nem vala igazuk.

X. FEJEZET.

A gyűlölség harmadik okára való feleletről.

A gyűlölség harmadik okára nézve a királyt így mentik vala: mindenki tudja, hogy Magyarországnak hetvenkét vármegyéje van¹⁾; ezeket a magyar királyok érdemeseknek adományozák, és elvevék a birtokosok sérelme nélkül. Ezen vármegyékből vala gyönyörűségök, gazdagságuk és tisztességek, hatalmuk, magosságuk és oltalmuk. Hanem a király némely őseinek vesztegetősei miatt a vármegyék jogai annyira megavultak, hogy a személyek érdemét vagy érdemtelenségét nem tekintve, nekik a vármegyékhez tartozó birtokokat, falvakat és jószágokat örökbe adományoztak. A honnan a főispánoknak nem voltak embereik, s midőn megindultak, kíséretök megfogyatkozása miatt egyszerű vitézeknek lehetett volna őket gondolni. A kik pedig hatalmasbak valának, mint a tárnok, kit kamarásnak is neveznek, s az étekfogók, pohárnokok és lovászok mesterei, s a többiek, kik az udvarban viseltek méltóságokat, annyira megvagyonosodtak, hogy a királyokat semmibe sem vették. Ez azonban a korona épségét, melynek alig maradt valami hatalma, vissza kívánván állítani, jöllehet igen sokaknak nem tetszett, mégis a gazul elidegenített jószágokat ügyekezett visszavonni a vármegyék joga- és tulaj-

¹⁾ A párizsi császári könyvtár XII-dik századi kézirata (Status Regni Hungarie sub Béla III. Rege) hasonlóan épen 72 vármegyéről tesz említést. Lásd: Endlicher, Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana 248. l.
— A későbbi századokban azonban e szám igen változott.

donához mind ellenségeitől mind hiveitől. S jóllehet senkinek sérelmet nem okozva, jogával mindenben élhetett volna, mindazáltal a királyi javakból a jól és hiven szolgálóknak illő jutalmat ad vala. A honnan, mivel maga jogát használta, meg kellett volna szűnni a magyarok rosztól indulatának.

XI. FEJEZET.

A gyűlölség negyedik okára való feleletről.

Minthogy sokféle különbözés és különféle szokás miatt csak nem egész Magyarország elégtelenedett, s a király az ország újjá alakítására egész erejéből törekedett, s nagy dolgokkal elfoglalva mindenkinek kegyes kihallgatást nem adhatott: érett megfontolás után elhatározandónak tartotta, hogy alattvalói ügyeit a római udvar módjára, udvarában folyamodásokra kelljen elgázitni, megparancsolván korlátnokainak, hogy a könnyű s egyszerű ügyeket magok minél gyorsabban igazítsák, az ő kihallgatására a nagyobb és nehezebb ügyeket terjesztvén. Ezt azért tette, hogy az ügyek gyorsan véget érjenek. Hanem a rosszlelkűek, a mi az elnyomottak könnyítésére volt föltalálva, rossz lélekkel félrecsavarván, a kákán csomót, a tojáson szőrt találni hazugul mesterkednek vala.

XII. FEJEZET. ✦

A gyűlölség ötödik okára való feleletről.

Azt egészen hamisan állítják vala, hogy a király a kúnokat a magyarok elnyomására és bosszúságára hozta volna be: sőt egyedül azért, hogy isten nevének tisztelete Magyarországon

az ő idejében növekedjék, és így, midőn netalán a korona ellenségei ellen kellene harczolni, azokkal ellenök erősebben és keményebben küzdhessen. Ha pedig a kúnokat inkább megbecsülte mint a magyarokat, azt ezeknek rossz neven venniök se nem lehetett se nem kellett. Mert a királyi felségnek a behozott vendégeket illet megbecsülni, főként mivel ezt nekik esküvel ígérte s őt hitében kezdték követni. S mivel a magyarok rájuk bosszúsak voltak, egyedül a király vala védelmezőjök. Mert Köteny kún király és mások minél többen az országnagyjai és nemesei által megkereszteltettek, úgy hogy már a magyarokkal házasságokat is kötöttek. És ha a király hozzájuk kegygyel nem lett volna, Magyarországból meg nem állottak volna. Meghallván egyik s másik részről a modottakat, az író ezen tárgyban nem hoz végítéletet; az olvasó, ha bírja, döntse el az ügyet, az igazság szerint.

XIII. FEJEZET.

Az elbeszélés folytatására való közbeszólás.

Ezen közbevetések végeztével az író az elkezdett tárgy folytatásával való foglalkozásra irányozza tollát. És ha némelyek őt mérges nyelvvel akarnák mardosni, azt mondva, hogy az ilyes közbevetések semmit sem tartoznak a dologra, s azok nélkül jól ellehetett volna: nem igaz, minthogy ezen vizsály volt legfőbb oka, miért romlott el oly hirtelen Magyarország.

XIV. FEJEZET. †

A magyarok közvélekedéséről. †

Tehát esztendő multával¹⁾, midőn Magyarország a király iránt rosz indulattal vala, karácson táján hire lőn, hogy Magyarország Oroszországgal határos széleit a tatárok elpusztították. S mivel a király erről hírnökei által bizonyossá lőn, az orosz kapu védelmére, melyet hegyi kapunak neveznek²⁾, melyen át nyilik vala az út Magyarországba, sereggel elküldé palotája nagy biráját³⁾, s egész Magyarországon meghirdetteté, hogy szintűgy a nemesek, kiket király szolgáinak neveznek⁴⁾, mint a várjobbágyok és a főntebb említett várak népei⁵⁾, táborozásra készüljenek, hogy, midőn a király küld, készen legyenek. S midőn ezt egész Magyarországon kikiálták, a magyarok nagy örömben nem hiszik vala, azt állítván, hogy sokszor hallatszott a tatárokról ilyes hir, és ugy láták mindig, hogy nincs semmi benne; a honnan azt mondják vala: sok keletkezik újra, mi már elmúlt vala. Mások állítják vala, hogy az efféle híreket némely egyháznagyok támasztották, azért hogy akkor a római pápa által tartandó zsinatra hivatva Rómába ne menjenek. Ily véleményben valának. Holott kiki előtt nyilván vala, hogy Ugolin kalocsai érsek maga és némely

¹⁾ Ezt természetesen a kúnok bejövetele utánra kell értenünk.

²⁾ Ezen kapu a ruthén földről hazánkba nevezetesen Beregbe vezető véczei szoros, melyen át nyomultak be Árpád hadai is.

³⁾ Maior Comes Palatinus; az ország nádorának czime.

⁴⁾ Az országos nemesek király szolgáinak (servientes Regis) is nevezettek e korban; mert táborozásban a király s nem a vármegye zászlaja alatt tartoztak szolgálni. Ez elnevezéstől veszi eredetét a maig is fönmaradt szolga-bíró (Judex Nobilium) hivatal név.

⁵⁾ A várjobbágyok (Jobbagiones castri) a várak földeit várvédelmi kötelezettséssel bírták s a főispán zászlaja alatt szolgáltak; a vár népei (castrenses) több osztályban a vár élelmezésére s különféle szolgálatokra voltak rendelve.

püspökei számára Velenczébe küldött gályáért, s őket utjokból, akaratjuk ellen, a király hivta vissza. Mások pedig igen sokan, hogy legyen miért a királyt megszólniok, azt vallják vala, hogy a kúnok szövetséget kötöttek a ruthénokkal, hogy a magyarok ellen, kiktől sok rosszat szenvedtek és gyakran megrontattak, együtt harcoljanak. S azért előzte meg azokat embereivel több mint esztendővel előbb az említett Köteny, hogy a föld mivoltát kitanulja s a nyelvvel megismerkedjék¹⁾, s midőn azok bejövetelét megtudja, harcot inditson a király ellen, s azok így a kaput könnyebben elfoglalhassák, Köteny segítségére siethessenek, s Magyarország egy részét így hamarabb földulhassák, örvendve mardosván a királyt azért, hogy a kúnokat behozta, mint főntebb mondva van. S ezen véleményben minél többen egyetértnek vala.

XV. FEJEZET.

A király tervéről a tatárok ellen.

Midőn tehát azután a bőjt felé közelgett az idő, az efféle hír mind inkább inkább sűrűdvén, a király a Duna partján épült Buda nevezetű városba²⁾ sietett, melyben szokta volt a bőjtöt tölteni, azért mert országosabb helynek mondják vala. S az érsekeket, püspököket s az ország más nagyjait össze-

¹⁾ Rogerius ez előadásából azt lehetne következtetni, hogy a kúnok nyelve különbözött a magyartól: de ezt azon tény után, hogy a hazánkba különböző századokban nagy tömegekben betelepült kúnok közt idegen nyelv maradványa valamint mai nap nem létezik, úgy a régibb századokra nézve sem bizonyítható, történeti valóság gyanánt el nem fogadhatjuk. S ez ügyben a hazánkban csak rövid ideig tartózkodott olasz kanonok tekintélyét döntő erejűnek nem tarthatjuk.

²⁾ A szövegben valamint Buda, úgy alább Pest is villa-nak van nevezve: e név alatt azonban a középkori írónál nem csak mezői jöszág, falu, hanem város is értendő.

hiván, folytonosan tanakodik vala, hogyan gondoskodhatnék ily nagy dologról, intvén és buzdítván őket gyakran, hogy kiki tartsa készen zsoldos vitézeit. Köteny pedig, ki mint gyanús és bűntárs, nejével, fiaival, leányaival és némely előkelőivel, a király által beidéztetett, köz tanács végzéséből, ítélet által ezekkel együtt őrizet alá vettetett, ne hogy kezeik közül kimenekülhessenek.

XVI. FEJEZET.

Mit tett Béla király, midőn a nádor által a tatárok bejöveteléről értesült?

A böjt közepe felé mint futár jöve a királyhoz a nádor egy katonája, annak részéről jelentve, hogy a tatárok már az orosz kapuhoz érkeztek, a torlaszokat lerontották, és nem hiszik vala, hogy a nádor ellenök állhasson, ha csak a király gyors segítséget nem küld. A király mind eddig ezt meg sem gondolván, fegyveres vitézei mellette nem valának. S midőn ily szorongásban vala, negyed napra, megjöve a nádor, egy-maga, ki éjjel nappal nyargalt volt, s mondá, hogy martius tizenketted napján reggel a kapuban megütközött velök, s miután majd minden emberét nyíllal és karddal kegyetlenül leölték, kevesed magával menekült, s jött hírül adni neki mi történt. S jóllehet a király a rossz hireken nem kissé elámult, elbocsátá mindamellet is az érsekeket, püspököket, s más ispánjait és zászlósurait, erősen és szorosan megparancsolván nekik, hogy kiki tehetsége szerint katonaságot gyűjtve, térjen vissza hozzá, és időhalogatás nélkül siessen, a mint a szorongató szükség és a nyilván való haszon kívánja vala. S parancsolá István mester váczai püspöknek¹⁾, s az aradi és csanádi

¹⁾ Ez Vancsai István volt, kit Béla visszatérte után az esztergomi érseki székre emelt.

Szent-Szalvátor prépostjainak, hogy rögtön a királynéhoz menjenek s az osztrák határszélre siessenek, ott várva be ezen dolog végét. Ugyancsak levéllel megkéré Osztrákhon fejedelmét, hogy sietve hozzá jöjön, és parancsolá az összes kún-ságnak, hozzá jönni semmiképen el ne mulasztásuk. Mert maga Esztergom és Fejérvár városaiból, melyek csak egynapi járásra feküsznek, sereget gyűjtven, tüstént átkele a Dunán, s egy nagy és igen gazdag Pest nevezetű német városban¹⁾, Budával szemben a Duna másik partján, mulata, ott várván sergeikkel egyháznagyait, ispánjait és zászlósurait.

XVII. FEJEZET.

Más közbeszólás.

Tisztelendő atyám és uram! figyelmezz, s mivel, midőn sok tárgy jő elő egyszerre, nem lehet egyszerre mind elmondani, tehát egyik tárgyat elhagyva a másikat kell az előadásban fölvenni

XVIII. FEJEZET.

Következik ismét más közbeszólás.

Jegyezd meg azért a tatár urak neveit, s miképen jöttek be Magyarországra, jegyezd meg álnokságukat, mert egy részecke sem lesz magyarázatlan hagyva, hogy mindegyiknek kellő értelmezését ne adjam.

¹⁾ Pest várát Taks vezér, sz. István nagy atyja, a Volga mellől beköltözött izmaelita (mahomedán) bolgároknak adta. Lásd: Béla király névtelen jegyzője LVII. fej. — A város első szabadalmát sz. István királytól nyerte, s e kortól fogva gyarapodhatott meg itt a bolgárok rovására a bevándorlott németiség annyira, hogy a várost Rogerius németnek nevezhette.

XIX. FEJEZET.

A Magyarországba jövő tatár királyok nevei.

A tatárok királyát és urát, kik Magyarországba jöttek, tulajdon nevén Bathunak¹⁾ hívják vala. Kormányzó vala alatta, a hadseregben hatalmas Bokhetor nevezetű. Kádánt jólelkűségben derekabbnak mondják vala. Koakton, Fejkán, Peta, Herme²⁾, Cseb, Okadár a tatárok közt az előkelőbb királyok közzé számláltatnak vala, bár valának köztök minél több más királyok, fejedelmek és előkelők, kik ötszázezer fegyveressel ütöttek be Magyarországba.

XX. FEJEZET.

Miképen dúlták föl a tatárok Orosz- és Kúnországot.

Ezek, miután Orosz- és Kúnországot³⁾ egy szívvel lélekkel teljességgel földúlták, négy vagy öt napi járó földre visszavonulva, Magyarország határszéleit folytonosan érintetlen hagyák, hogy midőn visszatérendnek, mind lovaiknak mind magoknak élelmet találjanak, és hírok a magyarokhoz legkevesebbé jusson el. S miután az említett országok élelmét elfogyasztották s Magyarországot tervezék elfoglalni, Bathu nagy úr, egész családját ott hagyván, maga saját katonáival s nem sokakkal egyenest a mondott orosz kapuhoz siet,

¹⁾ Szövegünk e nevet latin végzettel Bathus-nak adja.

²⁾ A Hermeus név is bizonyosan latin végzettel van toldva.

³⁾ Kúnország (Cumania) alatt az előbb besenyő (bedzsnák, pacsinák) név alatt emlegetett kúnok által lakott föld, a mai Moldva, Besszarabia, s a Fekete tengertől éjszakra terülő lapály értendő.

mely közel vala azon helyhez, hol a király seregét összegyűjtötte, s a nádor seregét leküzdvén, azon kaput elfoglalá és bevonula. Peta király útját Lengyelországon át vévén, miután Lengyelország fejedelmei között egyet megölt és a nagy híres Boroszló városát lerombolta, s csudálatos öldöklést vitt véghez, a morvaországi fejedelem földjén, kinek a többi fejedelmek segílyt adni nem bírának, hasonló kegyetlenséggel átvonulva, sieté a magyar kapuhoz¹⁾. Kádán király Orosz- és Kúnország közt erdőkön keresztül három nap utazva, a gazdag Radnához, a nagy hegyek közt fekvő német városhoz²⁾, a király ezüst bányájához érkezék, melyben számtalan sok nép tartózkodik vala. De mivel harczos emberek valának s fegyverben szükségök nem vala, meghallván azok jövetelét, a városon kívül az erdők és hegyek közt eléjök kivonulának. Kádán pedig látván a sok fegyverest, hátat fordíta, tettetve, hogy fut előttök. Akkor a nép győzelemmel visszatérvén, a fegyvert letéve, kezde részegeskedni, mint a németek dühös természete kívánja. Hanem a tatárok hirtelen megjövén, mint-hogy sáncaik, kőfalaik és semmi erősségeik nem valának, a városba sok oldalról benyomulának. És jóllehet mind két részről nagy öldöklés vala, látván a nép, hogy nem bir ellenök állani, magát azok hitére teljességgel megadá. Kádán pedig a várost védelme alá véve, Ariszkáldot a város biráját, hatszáz válogatott német fegyveres vitézével maga mellé vevé, s azokkal együtt kezde az erdőkön túl jönni. Bokhetor pedig

¹⁾ A magyar kapun (porta Hungarie) alatt bizonyosan a mai jablunkai szoros értendő, mely Trencsin vármegye éjszaki részén vezet át hazánkba.

²⁾ Radna város (Rudana villa) ma csekély oláh falu Erdély legéjszakeletibb szögében. Régi nagyszerűségét az utczáin elszórva heverő romok, de főleg egykori nagyszerű egyházának maig fenálló romjai, melyek több mint hat száz évvel dacoltak, fényesen bizonyítják. — Rosty Zsigmond, a tatárjárás tört. 79. l., hibásan veszi e várost a mai Radnót-nak, mely Erdély legközepén a Maros mellett épen nem magos hegyek közt, hanem az ugy nevezett Mezőség szélében esik.

más királyokkal a Szereth¹⁾ nevezetű folyón átkelve, a kúnok püspökének földjére ért²⁾, s legyőzván azokat, kik ütközetbe ereszkedtek, el kezdék a földet tökéletesen elfoglalni. Visszatérek tehát Magyarország királyához, ki a nevezett Pest városában vala, hogy eljárását teljesebben leirjam.

XXI. FEJEZET.

— Miképen nyomultak elő a tatárok, miután a kaput elfoglalták.

Miután pedig Bathu nagy úr a kaput elfoglalta, kezdé a falvakat égetni, kardja nem kegyelmeze sem kornak sem nemnek, s a mint csak birt, a király ellen sieté. S midőn fekete vasárnap előtti pénteken³⁾ Pesthez közel fél napi járásra érkezett, mindjárt küldé némelyeket a városig égetni gyilkolni, mint a velők született gonoszság magával hozza vala. Más nap küldé másokat vagy ugyanazokat, kik hasonlóan vagy gonoszabbul tőnek. De a király hozzájok ütközetre kimenni senkinek semmiképen nem engedi vala. S a tatárok, midőn az ember azt hitte, hogy elmennek, visszatérnek vala, s mi-

¹⁾ Valamint a legelső 1488-diki ugy az ezt követő minden többi kiadásokban e folyó neve Zerech-nek van adva, bizonyosan Zereth helyett, az eredeti kézirat hibás olvasása következtében. A Szeret a mai Moldovát hasítja keresztül. — Rosty e. h. 82. l. hibásan nevezi e folyót Zerench-nek.

²⁾ A kúnok püspöke (Episcopus Cumanorum), kinek hatósága nem csak a mai Moldvára és Oláhország egy részére, hanem az erdélyi székely- és szász-föld egy részére is kiterjedt, a Moldvát Oláhországtól elválasztó Milkó patak mellett, hasonló nevű városban székelt, Foksányhoz mintegy 4 órányira; hol a tatárok által földult város maig is kivehető romjai mellett Mera, más néven Milkován falu fekszik gazdag monostorral. Lásd: Benkő, Milkovia I. köt. 9—35. l. — A tatár dúlás után e püspökség székhelye Moldvában Bákóba tetetett át.

³⁾ Martius 15-kén 1241.

dőn azt gondolá az ember, hogy visszafordulnak, ismét jönnek vala, egész napot ilyen játékkal töltve. S midőn vasárnap¹⁾ ugyanezt cselekedték, Ugolin kalocsai érsek ezt igen nehezen szívelve, hogy mintegy zshivány módra annyi derék embert megzavarnak, s még nehezebben tűrve, hogy a király előttök s emberei előtt gyáva lelkűnek látszik vala, azért a király parancsa ellen emberei között nem sokkal kimenvén, meg akara velök ütközni. Hanem azok hátat fordítva, lassanként vissza kezdenek vonulni. Ezt látva az érsek, sebes nyargalvást kezdé őket üldözni. Végre mocsáros földre akadván, azok sebesen átkeltek a mocsáron. Ezt az érsek észre nem vévén, minthogy hozzájuk igen közel vala, hirtelen bemene, s mivel őt és embereit súlyos fegyvereik megnehezítették, sem átkelni sem visszatérni nem tudának. Azok pedig hozzájuk sebesen visszafordulva, körülvevék a mocsárt, s zápor gyanánt szórván rájuk nyilaikat, őket ott tökéletesen leöldöklék. Az érsek negyed vagy ötöd magával kivergödvén, így megzavarva tére vissza a városba, nem kissé haragudva mind emberei vesztéért, mind azért, hogy a király senkit segítségére nem siettetett.

XXII. FEJEZET.

Miképen romboltatott le Vác városa.

Fekete vasárnap²⁾ a királyok királya Bathu seregének egy része a Duna partján fekvő Vác városához vonula, fél napi járásra Pest városától, melyben a király seregével tanyáz vala. És a várost teljesen bevévén és legyőzván, kik az egyházba és az egyház palotáiba, melyek vár gyanánt meg valá-

¹⁾ Martius 17-kén 1241.

²⁾ Ugyancsak martius 17-kén 1241.

nak erősítve, menekültek mind a városból mind a környék falvaiból, számtalan sok népet, vitézül megvívának, s az egyház kincsét elvévén, a kanonokokat és más személyeket, asszonyokat és leányokat, kiket kardra hányni nem akarának, a tűzben mind összeégeték. Így szenvedtek fekete vasárnap a váciak, hogy az úr Jézus Krisztussal osztozni érdemesekké legyenek.

XXIII. FEJEZET.

Miképen tön támadást az osztrák herczeg a tatárok ellen.

Nem kell valahogy elmellőznünk, hogy az osztrák herczeg a király kértére eljöve, de kevesed magával, mintha a dolgot nem tudta s ereje nem volna. S midőn a tatárok közül néhányan szokásuk szerint Pest alá jöttek, fegyverre s lóra kapva eléjük mene. S midőn össze kellett volna csapniok, azok hátat fordítva, mint szokták, elvonulának. Hanem a herczeg megeresztett lovának sarkantyút adván egyet elére, s láncsájával úgy ledöfé, hogy a láncsa nyele eltört, s a lóról földre taszította. Egy másik kénezöknek¹⁾ vagy hadnagyuknak pedig, ki vitézi módra segíteni akart a leterítettnek, nyerge mellől rögtön kardra kapva, egy csapással karját levágá, ki is nyergéből azonnal lezuhanva meghala. Miután a többiek futásnak eredtek, a leterültet elfogák s kötözve a lovakkal együtt a sereghez vivék. Ezért a magyarok, e dolgon kapva, a királyt szidni, s a herczeget egy szívvel lélekkel magasztalni kezdék.

¹⁾ A Rogerius által itt használt canesius, id est maior czímnév bizonyosan nem egyéb, mint a szláv eredetű knéz (főnök) szó elferditése, melyből a magyar kenéz név alakult.

XXIV. FEJEZET.

Mimódon ölték meg Kötenyt a kúnok királyát.

S minthogy köz hire volt, hogy Köteny, kit embereivel, mint mondám, a király közelében őrizet alatt tartnak vala, e nagy vétektől nem tiszta, és minthogy azokat, a kik bejöttek, nem tatároknak hanem kúnoknak hitték; az egész nép ezt kiabálja vala ellene: „haljon meg! haljon meg! ő az, ki Magyarország romlását okozta.“ És miatta a királynak sokszor hánytorgatva mondják vala: „harczoljon királyunk, ki a kúnokat a mi gyűlölségünkre behozta.“ Mások kiabálják vala: „harczoljon a király azokkal, kiknek jószágainkat adományozta.“ A király e szemrehányásokat sűrűn hallván, emberét küldé Kötenyhez, hogy hozzá jönni ne késsék. De Köteny, ki a nép kiáltásait minduntalan hallja vala, büntetéstől félván, jóllehet a vétektől tiszta vala, azt izené a királynak, hogy hozzá semmikép nem járul, ha csak oly embert nem rendel melléje, kinek elég hatalma van őt hozzá vezetni s a nép kezei között kiragadni. A mint a követ ezt a királynak hírül vitte, nagy zaj támadt a népben: haljon meg! haljon meg! És aztán rögtön fegyveres magyarok és németek menvén be a palotába, melyben Köteny vala, erőszakosan akarának hozzá jutni. Köteny pedig és emberei ijat és nyilat ragadva, őket magokhoz férni nem engedik vala: de sok nép tódulván elő, elfogák őket. S mindnyájoknak azonnal fejüket szedvén, a palotából az ablakokon a nép közzé hajigálták. Némelyek e bünt az osztrák hercegnek akarják felróni, mások azt mondják, hogy a király parancsából történt. Miután azonban bizonyosan tudva van, hogy Köteny ezen gonoszságban ártatlan, hihetetlennek állítják, hogy a király, ki őt keresztvizre tartotta, és neki esküvel biztosságot adott vala, ily nagy bünt követelt volna el. Én

ugyan, miképen történt ezen dolog, nem akarom eldönteni; döntse el az, ki tudja, s ki büntetést vagy kegyelmet kinek-kinek érdeme szerint fog adni.

XXV. FEJEZET.

Mit tettek a kúnok királyuk halálának hallattára, s miképen indult Béla király a tatárok ellen?

A tatárok tehát a falvakat köröskörül éjjel nappal égetvén, a kalocsai érsek a királyt sürgeti vala, hogy a sereggel menjen ki ellenök. Tehát az osztrák herczeg visszavonultával a király, kivált miután az ország seregének nagyobb része megérkezett, a sereggel megindulván kezde lassanként ellenök vonulni. S midőn a kúnok a tatárok ellen mindenünnen fölhívatra egy szívvel lélekkel a király segítségére jövének, meghallván urok Köteny halálát, nagyon megzavarodának és fölindulának, nem tudva mit cselekedjenek. S midőn Köteny halálának híre terjedt, gyűlölők a magyar parasztok mindenütt föl kezdenek ellenök kelni, rabolva és öldösve őket irgalom nélkül; kik is midőn látták, hogy így vesznek, összegyűlkezve nem csak magokat oltalmazni, hanem a falvakat is égetni és a parasztokat vitézül kezdek leküzdeni.

XXVI. FEJEZET.

Miképen menekedett a csanádi püspök a kúnok kezéből.

S midőn Bulcsu¹⁾ csanádi püspök, s Miklós, Bor fia, sok nemessel, nejeiket, fiaikat, leányaikat, cselédeiket a felvidékekre

¹⁾ Így vélem helyesen ejtendőnek szövegünk Bulzo leírását.

vitték, hogy azután sietve a király seregéhez csatlakozzanak, a szembejött kúnokkal igen kemény harczot kezdenek, s ellenők állni nem bírván, csaknem mind kardra hányattak. A püspököt azonban, ki betegen kocsiban feküdt, mialatt a csata folyt, néhányan tovább vitték. S a kúnok azután, mint a tatárok, a földet pusztítván, s egybegyülekezvén, azon tájról a Dunán átkelének, és így dúlva Marchia felé kezdenek sietni¹⁾. Ezt a Marchiabeliek megtudván, egybegyülének, s velök szembe szállva megütközének Marchia határszélén, de általok legyőzve egyik jobban fut vala a másiknál, s így a kúnok Marchiát elkezdék gonoszul dúlni, urok haláláért kegyetlenül bosszút állva. Mert a magyarokat öldökölve ezt mondják vala: „nesze ez a csapás Kötenyért.“ S lerombolván a derekabb városokat, t. i. Frankát (Fraknót)²⁾, Szent Márton szülő városát (Szombathelyt)³⁾, s többeket, és sok pénzt, lovat s barmot összeszedvén, a földet dúlva Bolgárországba átmenének⁴⁾.

¹⁾ Ezen Marchia (határország) név alatt a mai Osztrákhon értendő, mely ekkor keleti határgrofság, Ostmark, nevet viselt.

²⁾ A szövegben Franka (t. i. villa) áll, melyet én épen az osztrák határszélén fekténél fogva az ősi régi Fraknó-ra merek magyarázni, mely csakugyan eredetileg német (frank) telepítvény s betűcserével átváltoztatott mai Fraknó nevét telepítőitől nyerhette.

³⁾ Véleményem szerint a szöveg e szavaiba: „villa senatoria sancti Martini“ hiba csuszott be s aligha csalódom, ha itt villa genitoria olvasást tartok elfogadandónak. Ennek következtében voltam bátor e helynevet „Szent Márton szülő városának“ fordítani s azt az osztrák határszélhez szintén közel eső Szombathely városnak értelmezni.

⁴⁾ Szerzőnk itt előadásában nem követett időrendet, mert bizonyos, hogy a dunántúli részek földulása nem mindjárt Köteny megöletése után 1241. tavaszán, hanem csak a következő évben történt, mint alább meglátjuk. A kúnok Bolgárországba távozása is csak 1242. vége felé a tatárok végkép távoztakor történt.

XXVII. FEJEZET.

Hogyan szedték rá a tatárok a váradi püspököt.

Benedek váradi püspök, a király parancsára maga részéről nagy sereget gyűjtve, s a király segélyére sietni akarva, megérté, hogy a tatárok Eger városát földúlták, s a városiak és mások közül, kik a város védelmére összegyűltek volt, némelyeket megégetvén, másokat kardra hányván, a püspök és egyház kincseit zsákmányul onnan elhordták vala. A honnan bátorságot vévén, minthogy néhány nappal előbb kevés tatársággal megütközvén, rajtok erőt vett vala, seregét meginditva utánok kezdé sietni, hogy a maradványokat összeszedhesse, nehogy elveszszenek. A tatárok ezt megtudva tetteték magokat, hogy tovább vonulnak és megállának. S minthogy sok lovuk vala, s magok kevesen valának, ilyen cselt koholának. Minél több vázat készitének, azokat a gazdátlan lovakra, mintha katonák volnának, sorba állíták, s azon lovakat egy halom tövében hagyák, néhány szolgát rendelvén melléjük, megparancsolván nekik, hogy midőn ők a magyarokkal csatára kelnek, hadi rendben vonuljanak elő, és lassanként nyomuljanak ellenök. S magok a magyarokat a síkon várják vala. Kik is megérkezvén, Bacs ispán és mások, kiket Magyarország derekabb vitézeinek tartnak vala, kik a püspökkel jöttek, meglátván őket, lovaik fékét megeresztve, igen kemény ütközetet vívának velök. S mivel a tatárok kevesebb számmal valának, tettetve, hogy hátat forditnak nekik, a halom felé kezdenék visszavonulni. S midőn amazok a hegy megől a vázakkal, a mint meg volt hagyva, csatarendben kijövének, a magyarok ezt látván s azt gondolván, hogy cselt vetettek nekik, hátat fordítának és sebes futásnak eredének. A tatárok pedig mindjárt ellenök fordulva üldözik vala őket gázolva és gyilkolva, a

mily gonoszul csak kegyetlenségeiket gyakorolhaták. S a püspök kevesed magával visszatére Váradra, s egy kis ideig ott mulatván, s valami katonaságot gyűjtván, a Dunán átkеле és meneküle.

XXVIII. FEJEZET. 4

Béla királynak a tatárokkal vívott szerencsétlen csatájáról.

S midőn a király, mint mondtam, Pest városából kiindulván sok fegyveressel a tatárok ellen vonult, azok a falvak égetéséből visszafordulva és rögtön összegyülekezve, azon uton, melyen jöttek volt, visszavonulnak és a mint amazok őket lassanként nyomják, úgy tettetik vala, hogy annyira futnak előlök. S midőn egy Sajó nevezetű vízhez értek, mely nem messze foly Eger városától s a Tiszába szakad, a vizen átkeltők után, mi hídon történt, tábort ütének és megállának, öröket rakván a hídra, kik éjjelenként örködjének. A tatárok azután, hogy e mocsáron átkeltek, a víz körül a síkságon telepedének meg. S mivel a víz nagy és iszapos vala, nem tarták hihetőnek, hogy bárki is híd nélkül átkelhessen. A király e közben buzdítja vala övéit, hogy emberül tartsák magokat a harcban, saját kezével számos zászlót osztogatván az előkelőknek. A magyarok azonban mind ezt csak nevetségnek veszik vala, elbizakodva nagy számukban, a harcra azonban a főtebb emlegetett okok miatt szívők és lelkők nem vala. Ohajták ugyanis, hogy a király veszítsen, hogy ők azután kedvesebbek legyenek, azt hiven, hogy ezen csapás csak néhányoknak részletes s nem mindnyájokkal közös lesz, miként hallották volt, hogy olykor olykor Magyarországbán történt. Mert a kúnok hirtelen beütöttek, s az ország egy részét, mielőtt a magyarok

összegyülekeztek, földúlták, s azután visszafelé siettek, s néha-néha a magyarok ugyanezt tették Kúnországban. De most nem így lőn; mert ez utolsó eset az előbbiekkal éppen nem egyezett. Azonban ezer vitézt minden éjjel állítanak vala a sereg őrizetére. Elég az hozzá, a tatárok távol a seregtől gázlót találván, egy éjjel egy szívvel lélekkel átkelének, s hajnalban a király egész seregét körülfogva, jégeső gyanánt kezdék rá szórni nyilaikat. A magyarok pedig, mivel így el valának fogulva és azoknak ravaszsága által megelőzve, midőn fegyveresen lóra kapkodnak vala, a katonák uraikra s az urak katonáikra találni nem valának képesek, és midőn csatára menének, lassan és hanyagul mennek vala. Mert oly sűrűn szállának a nyilak, hogy a vívókat csak nem beárnyékozzák vala, s mint mikor a sáska és cserebogár csapatostól jár, úgy repkednek vala a nyilak a levegőben. S így a nyilak lövéseit teljességgel nem állhatván, a sereg körébe visszavonulnak vala. S a király nem bír rendbe szedni a hadakat. És ha a magyarok összevissza minden oldalról ütközetre indulának, amazok nyilaikkal eléjük vonulván, őket a táborba visszavonulni kényszeríték; úgy hogy a roppant hőség és nagy szorultság miatt annyira ellankadtak, hogy a király és a kalocsai érsek, kik szorongva félnek vala, sem fenyegetéssel sem buzdítással és hizelgéssel nem bírának többé csak néhány embert is csatára küldeni, hajnaltól fogva délig ily szorongattatásban lévén.

Végre midőn már hanyatlani látszának, Kálmán a király öccse, embereivel, kiket ily szorultságban összeszedhetett, a tábor egyik oldalán igen keményen megütközék velök, a nap nagyobb részén át állván a harczot. S midőn azt hívé, hogy a sereg többi része segíti, csalatkozott. Mert midőn azt hiték, hogy a másik oldalon igen sokan csatára mennek, nem csatára menének, hanem a tatárok önkényt kissé félre vonulván, azoknak közöttök minden nyíllövés nélkül utat adának, miért is a magyarok ily utat nyerve, mind többen többen

ellopóznak a seregtől. És minél többen átmenének, annál szélesebb utat adának nekik a tatárok, s ily nagy ütközetben zaj vagy szó sem vala köztök. S midőn a király azt hívé, hogy azok is ütközetre mennek, inkább futni mint harcolni menének ki. A tatárok pedig a király seregére várva, épen nem mozdulának. És midőn már a királyi seregnek sok felé út nyílt vala, a király általok föl nem ismerve kevesed magával az erdő felé vőn utat. Kálmán herczeg pedig a sereg másik szárnyán éjjel nappal sokszor váltott lovakkal útját az említett Pest felé irányzá, s nem az országúton, melyen a magyar nemzet hemzseg vala, hanem járatlan útakon sebes nyargalvást siet a Duna révéhez. S jóllehet a polgárok kérték, hogy egy kissé pihenjen, míg legalább nejeik átkelésére hajókat készítenek, nem leheté föltartani, sem erre rá birni, mert azt mondja vala, hogy kiki magáról gondoskodjék. Mert az üldözők megérkeztétől félvén, egy maga tüstént átkele és Somogyba egy Segösd nevezetű helyre fut¹⁾. S jóllehet a pesti polgárok családjaikkal az átkelésre sietve készülének, még is hamarabb rájok jövének a tatárok, s a kik a polgárok között a Dunába nem fultak, kardra hányatva veszének el.

XXIX. FEJEZET.

A pécsi püspök futásáról.

Bertalan pécsi püspök a sereg romlását látván s észrevén, hogy némely tatárok a sereg közzé nyomulva, több sátrakat fölgyújtottak, hasonlóan nem az országúton, hanem

¹⁾ Valamint az első 1486-diki kiadásban, úgy a többiekben mind hibásan áll Fegusd e helyett Segusd azaz Segösd. — Segesd, tájszólás szerint ma is Segösd, Somogy megyében ma igénytelen mezőváros, a régibb századokban nevezetesebb hely és erősség volt.

a mezőn sok katonasággal futásnak erede. S midőn egy kevés tatárság lovait sebes nyargalvást utánok eresztette, **C**ászló ispán, ki katonaságával sok lobogó zászlóval jő vala a királyhoz, magokról a történetekről mit sem tudva, oda érkezék. **A**püspök, a magyar zászlókat meglátva, az ispán felé kanyarodék, a tatárok pedig észrevéve, hogy sokan vannak, visszatérének és másokat ügyekvének üldözni. S az ispán és püspök elvonulván, így menekedének meg kezeikből.

XXX. FEJEZET.

Az említett ütközetben megölt püspökökről és más papokról.

S az országúton Pest felé futók és a táborban maradók közt oly öldöklés történt, s annyi ezer ember veszett el, hogy meg sem lehet határozni, s a hírmondóknak a roppant veszedelem miatt egy könnyen alig lehet hitelt adni. A papok között ezen előkelőbbek estek el: Mátyás esztergomi érsek ¹⁾, kit a király mind hűségéért, mind azért hogy együtt nevedtek, különösen szeret vala, s kinek tanácsával nehéz ügyekben nagy bizodalommal él vala; Ugolin, kalocsai érsek, ki főnemes **C**saládból származott, s a **C**ági nagy és fontos ügyeket,

¹⁾ Ezen **Mátyás érseket**, ki 1241-ben a saját ütközetben esett el, akarja Bartal, *Commentarii* I. k. 18. 19. l. Béla király névtelen jegyzőjével azonosítani. De hogy tisztelt ősz jogtudósunk ez állítása mily kézzel foghatólag hibás, ha semmi egyebet nem említünk, már csak ez egy körülményből is a napnál világosabb, hogy a névtelen jegyző, munkája előszavában magát „néhai jó emlékezetű nagy dicső Béla magyar király jegyzőjének“ (quondam bone memorie gloriosissimi Bele Regis Hungarie Notarius) nevezi. Már pedig hogy a Bartal elismerése szerint is a saját vérmезőn 1241-ben elesett derék Mátyás érsek IV-dik Bélát, ki ezután még 29 évvel 1270-ben halt el, „néhai boldog emlékezetű“-nek csakugyan nem nevezhette, s IV-dik Béla halála (1270) után nem írhatott, sem bizonyítani sem elhinni teljességgel nem lehet.

az aprókat mellőzve, intézte. Ez vala, kibe bizva Magyarország nemesei föllélekznek, ez, kibe bizva az előkelők és közrendűek magokat megalázzák vala. György, győri püspök, ki nemes erkölcsű és a tudományokban jártas vala. Raináld, erdélyi püspök, és a nyitrai egyház püspöke, ki dicséretes életű és tisztas erkölcsökkel tündöklő férfiú vala. Miklós, szebeni prépost, a király alkorklátnok, nemes szülék gyermeke, ki egyet az előkelők közzül, mielőtt magát a kénytelen halálnak alávetette, véres kardjával megöle. Eradius, bácsi főesperest; Albert mester, esztergomi főesperest, ki a törvényfolyásnál előjáró, másokat tanítani vala érdemes. Testeik kegyetlen kardokkal úgy összekonzoltattak, hogy a tatárok távozta után, jóllehet nagyon keresték, sehog sem lehetett rájuk akadni. A nagyobb és kisebb rendű világiak közzül pedig, a kik mocsárokb, és vizekbe fultak, tűzbe égtek s kardra hányattak, azok számát egyetlen halandó sem tudhatja bizonyosan. Mert a mezőkön és úton hevert a sok holt test, egy résznek feje levágva, más rész darabokra konzolva a falvakban és egyházakban, melyekbe menekültek volt, s igen sok összeégetve. Ezen pusztulás, ezen veszély, ezen romlás két napi út fog vala el, s az egész föld vértől piroslik vala, s úgy valának a földön a testek, mint a hogy a barom-, juh- és malacznýák a pusztákon legelésznek, s mint a kőbányákban a vágott épületkövek állanak. Tehát a vízben voltak a megfultak testeik; ezeket a halak, férgek s a vízi madarak falták föl; a föld lett azon holt testek ura, melyeket mérgezett láncsák, kardok és nyilak ejtettek el; ezeket a vérbe fertőzött égi madarak s a házi állatok és erdei fenevadak marcangolták össze irtózatosan a csontokig; a tűznek azok jutottak, melyek az egyházakban és falvakban égtek össze. Olykor a tüzet az ilyes égés közben a zsír eloltotta. Ezek kevés idő alatt el nem pusztulhatnak. Mert igen sok helyen, hosszabb idő múlva is találhatók megfeketedett, el nem rothadt bőrbe

takart csontok, minthogy némely vadak nem örömet eszik, ha csak másként el nem romlanak. S midőn minden holt test a három elem birodalmába jutott, nézzük, mit hagytak a negyedik elemnek. A levegőbe, melyet negyedik elemnek neveznek, bocsátotta tehát át a másik három valaményi test bűzét, s az a bűztől úgy megromlott és megveszett, hogy azon emberek, kik a mezőkön, úton és erdőkben sebeikben félholtan maradtak volt, kik netalán megélhettek volna, a levegő romlottsága miatt veszttek el. S így a levegő sem ment ezen kegyetlen pusztítástól. S hát annyi embernek, kik mind az ütközetben mind a futásban elesetek, aranyáról, ezüstjéről, lovairól, fegyvereiről, ruháiról és más vagyonairól mit mondjak? A lovak nyergestől fékestől gazdátlan nyargalásznak vala a réteken és berkeken, s a zajtól annyira dühösekké lőnek, hogy tökéletesen vesztetteknek látszanak, s így a rémülteknek, miután gazdáikat nem találhatták, vagy kard által kelle veszni, vagy magokat idegenek uralma alá megadni, melyeknek nyelését nyögésnek és sirásnak lehetett tartani. Az arany és ezüst edényeket, selyemruhákat és más becses szereket, melyeket a futók a mezőkön és erdőkben elhántak, hogy az üldözők kezeiből magok gyorsabb futással menekülhessenek, nem vala ki összeszedje. A tatárok az emberek ölésének esve, zsákmánnyal legkevesbet sem látszanak gondolni.

XXXI. FEJEZET.

Miképen osztották föl a tatárok a zsákmányt a győzelem után s a király pecsétjét megtalálván, miképen irtak hamis leveleket.

Miután ily nagy seregen győzedelmet és diadalt nyertek, s tombolva ily rablást követtek el, a vérrel fecskendett ruhákat,

lovakat, a kiomlott vértől pirosuló aranyat és ezüstöt, mint valami kőhalmazt és gabonakazalt, egybehalmazták, osztály és részrebocsátás végett; s ezen osztozás következtében a tatárok ura az előkelőbbekkel a király pecsétjét a korlátnoknál, kinek fejét karddal kegyetlenül elvágták vala, megtalálván, már biztosak lévén az ország felől, s attól tartván, hogy a nép a király megveretésének hallattára futással menekszik meg kezeiktől, halljátok meg figyelmesen, mily cselt koholának. Először is a Dunántúl fekvő egész Magyarországot föloszták¹⁾ és a tatárok nagyobb királyai közül, kik Magyarországba még be nem léptek volt, mindegyiknek a maga részét kijelölék, hirt adván nekik, hogy siessenek, mivel már semmi akadályok nem vala. És iratának némely magyar papok által, kiket még életben tartottak, az egész Magyarországbán lévő minden előkelőknek és hazafiaknak a király neve alatt különféle hamis leveleket ily alakban: A kutyák vadságától és dühösségétől ne féljete; se házaitokból mozdulni ne merjete. Mert jól-lehet némi véletlenségből mind² táborunkat mind sátrainkat oda hagytuk volt, mindamellet is ha isten kedvezend, azokat visszafoglalni törekszünk, ellenök a harczot erősen megújítva. Azért csak folyvást imádkozzatok: engedje az irgalmas isten, hogy ellenségeink fejeit megtörhessük. Ez vala azon, némely már hozzájuk csatlakozott magyarok által szétküldözött levél, mely engem és egész Magyarországot megrontotta. Mert azon levél igazságának oly nagy hitelt adánk, hogy, jóllehet minden nap ellenkezőt látott az ember, mindazáltal, minthogy az országban beállott a hadi zavar, ezért a híreket megtudni követekeket teljességgel nem küldheténk s ellenkezőt³ hinni nem valánk képesek. S az így elfogult Magyarországnak nem vala útja a futásra. De mivel a király dolgát eldöntetlen hagyók, térjünk vissza az ő előmenetelére, vagy a mi igazabb, kimenetelére.

¹⁾ Nem az általunk ugynevezett Dunántúlt, hanem Magyarország Pest felől eső keleti részét kell itt értenünk.

XXXII. FEJEZET.

Mit tőn Béla király seregének legyőzetése után, s mi-
képen fogta el és rabolta ki őt az osztrák herczeg.

A király maga tehát, a megvert seregből igen kevesed
magával, éjjel nappal Lengyelország szélei felé folytatá útját¹⁾
s innen egyenes irányban a mennyire csak birt sieté, hogy a
királynét, ki Osztrákhon szélein tartózkodik vala, elérhesse.
S az osztrák herczeg ezt hallván, szívében elléne gonoszt for-
ralva, barátság színe alatt eléje jöve. S a király fegyverét
leöltve, míg az ebéd készült, egy kis ideig az álmom nyugal-
mának adá magát a víz mellett, mint a ki az utazásban nagyon
megtörődött volt. Ki is, midőn végre álmából fölébredt, a
mint a herczeget meglátta, igen megörüle. A herczeg pedig,
egyéb vigasztaló szavak közt kéré a királyt, hogy a Dunán
keljen át, hogy ott biztosabban pihenhessen és időzhessen. S
a király ezt hallván, mint ki ártatlan létére semmi rosszat nem
gyanított, a herczeg szavain megnyugovék. Mert azt mondá
a herczeg, hogy neki a tulsó parton vára van s ott a királyt
jobban megbecsülheti, holott lelkében őt nem megbecsülni,
hanem megrontani tervezé. És így midőn azt vélte a király,
hogy a Scyllát kikerülte, a Charybdisbe esett, s mint a hal,
mely a serpenyőből, hogy meg ne rántsák, menekülni akarva,
magát a parázsra veti, hogy megsüljön, azt hívén hogy a
bajból menekült, gonoszabbra találá. Mert az osztrák herczeg,
ravaszságon törve fejét, midőn a királylyal kénye szerint bán-
hatott, attól bizonyos mennyiségű pénzt, melyet, mint mondá,
tőle egykor kicsikart, visszakövele. S aztán a király nem

¹⁾ A későbbi történetíróink hagyomány után állítják, hogy Béla futásában
a Rábai-árok felé, vagy Gimesen pihent meg, mi a Rogerius által emlí-
tett határszél felé, nem áll ellenkezésben.

menekülhete kezei közzül, míg azon pénz egy részét kész pénzü, más részét arany és ezüst edényekben neki meg nem fizette, egy részéért pedig országának azon földdel határos három vármegyéjét le nem kötötte. S jöllehet azon arany és ezüst edények nagyobb becsüek voltak, mindamellett is a herczeg azokat a drága kövekkel együtt csak kétezer márkában fogadta el. S a herczeg azon három vármegyét azonnal birtokába vette, s a várakat saját költségén kijavíttatta a tatárok ellen. Ha kérdik, mennyi volt azon pénzösszeg, nem tudjuk: mert némelyek hét, mások kilencz, s mások tízezer márkáról beszéltek. De az igazat tudni nem lehetett, mivel a szerződést titkon csinálták s tulajdon esküjökkel erősítették meg. Ezt elvégezvén minél hamarabb a királynéhoz sieté, ki nem igen távol vala. S azzal együtt István váci püspököt a császári és római udvarhoz küldé segélyért, s e közben azokkal, kiket összeszedhetett, Segesd körül időze¹⁾).

XXXIII. FEJEZET.

Miképen fosztogatta az osztrák herczeg a bujdosó magyarokat s a németek Magyarországra ütéséről.

A herczeg látván, hogy a magyarok egyre futnak, sok katonát szede s azokat a magyarok ellen Magyarországra küldé, s így a Duna egyik partján a tatárok dúltak, a másikon a németek raboltak, s a falvakat, a mint csak birták, égették, úgy hogy Győr városába is bemenvén a várat bevették s azt erőhatalommal meg akarták tartani. S a magyarok azon tájakról összegyülekezvén, fegyveres erővel a városra törve azt bevévék s a németeket mind a várba égették. A hercz

¹⁾ Itt már e hely nevét szövegünk helyesen Segesdnek írja.

roppant dühbe jöven s a tatárok színe elől menekült magyarokon töltve bosszuját, kiket Osztrákhonban összegyűjtött, s kiknek hitet adott, nem elégedvén meg a mit a királylyal tett, tőlök bizonyos mennyiségű pénzt kért a várak és városok őrzéséért. S így ezen ürügy alatt, minthogy mind a németek mind a magyarok pénzben és jószágban igen gazdagok valának, őket aléltságig gazdul kifosztotta, s a nyomorult magyarokat mindenütt keservesen marva falják vala a kegyetlen fenekvadak, s aztán meztelen vetik és dobják vala ki őket a szárazra. Hanem ezeket elvégezvén, beszéljünk a tatárok királyairól, kik azután Magyarországba jövének.

— XXXIV. FEJEZET.

Miképen vívták meg a tatárok Várad városát és azután miképen vonultak Tamáshidához és máshova.

Kádán király, mint a másik részben mondám, Radnát bevén és Ariszkáld ispánt elfogván, kiválogata hatszáz derekabb fegyveres németet, kik a nevezett ispán hatósága alatt állának. Ezek szolgálván a tatároknak kalauzokul erdőkön, berkeken, sziklákon és meredekeken keresztül hirtelen Várad városa mellé érkezének. S mivel a város Magyarországbán igen nevezetes vala, mindenünnen oda gyülekezének a nemesek, és számtalan úrnő és paraszt asszony. S jöllehet a püspök némely kánokokkal onnan eltávozott, én mindazáltal az ott maradtakkal ott valék. S minthogy a várat egyik oldalán romlottnak látók, széles kőfallal kiigazították, hogy ha a várost nem védhetnők, a várba menedéket találjunk. S midőn egy napon rögtön megérkezének s kétséges vala, hogy a városban megmaradhassak, nem akarék a várba menni, hanem az erdőbe szaladék, melyben sokáig lappangék, míg lehete. Ők azonban a várost

hirtelen bevén és nagyobb részt leégetvén, utóljára a vár falain kívül teljességgel semmit nem hagyának, és a zsákmányt fölszedvén, férfiakat, asszonyokat, nagyját apraját leöldöklék az utcán, házakban és mezőn. Egy szóval, nem kegyelmeztek sem kornak sem nemnek. Ezt megtévén, onnan egyszerre elvonulának, távoztukkal mindent elvivének, s a vártól távol öt mérföldre telepedének meg; és a várhoz sok nap nem közeledének, úgy hogy a várbeliek azt gondolták, hogy azok a vár erőssége miatt vonultak el. Mert a vár nagy árkokkal s a falakon fatornyokkal volt erősítve, és sok pánczélos vitéz vala benne, úgy hogy midőn olykor olykor a tatárok kémlelni jöttek, a magyar vitézek őket sebes nyargalva kergetni ügykezének. S midőn több napig a várhoz nem jöttek, s a nép azt hitte, hogy onnan egészen elvonultak, a katonák és mások, kik a várban valának, eltávozásukba bizva, a várból minél többen kijövének, s a házakban, melyek a váron kívül megmaradának, kezdének közösen lakozni. S így őket a tatárok, kik hogy hol vannak, azok nem tudhaták, megrohánván, nagy részöket, kik a várba nem bírának szaladni, leölkék. S a várat azonnal körülvévén, az új kőfallal szembe hét gépet állítának, s azokból éjjel nappal szünet nélkül hajigálák a köveket, míg az új fal egészen össze nem dőlt. S a tornyokat és falakat ledöntvén, megütközének és a várat erőszakkal elfoglalván, a katonákat, kanonokokat és másokat, kik a vár bevétele közben kard alatt el nem hullottak, elfogák. Az úrnők, úri és nemes leányok pedig a székes egyházba vonák magokat.

S a tatárok a vitézektől a fegyvert magoknak átadták és a kanonokoktól mindent, mijök volt, a legkeményebb kiúzással kicsikarának. S minthogy a székes egyházba rögtön be nem mehettek, tüzet vetének alá, az egyházat, úrnőket s mindent mi benne volt, megégetének. A többi egyházakban pedig annyi bünt követének el a nőkön, hogy jobb elhallgatni,

ne hogy az embereket a legnagyobb gonoszságokra oktassuk. A nemeseket, polgárokat, katonákat és kanonokokat, a városon kívül a mezőn minden irgalom nélkül mind leöldöklék. Ezután a szentek koporsóit teljesen fölforgatták, az ereklyéket gonosz lábaikkal tapodák, a füstölőket, keresztekét, arany kelyheket, arany edényeket, és más az oltár szolgálatára rendelt eszközöket meggyalázzák. Az egyházakba férfiakat nőket vegyesen behurcolának, s miután velök csúful bántak, ugyanott leöldösek. Miután pedig mindent földúltak és a holt testekből kiállhatatlan bűz támadt, innen elvonulának, s csak a puszta hely marada. S az emberek, kik a környékbeli erdő-kön lappangnak vala, oda gyülekezének, hogy valami enni-valót keressenek. S midőn a köveket és holttesteket forgatták, a tatárok hirtelen visszatérének, és az élők közzül, kiket ott találtak, senkit élve el nem bocsátának. S így mind végig naponként új öldöklések lőnek. S midőn már nem volt kit ölniök, onnan egészen elvonulának. Mi pedig, kik az erdő-kön a lápok közt tartózkodánk vala, futásnak eredénk Tamáshida felé, mely a Körös folyó mellett fekvő nagy német város¹⁾. Hanem a németek bennünket a hidon átkelni semmikép nem engedének, sőt szorítának, hogy velök együtt jól megerősített városukat védelmezzük, a mi teljességgel nem vala kedvünkre. Mindemellett egy szigetre betérünk, mely az agyai nép²⁾; a gyarmati vajda³⁾ és több más ezen környék-

¹⁾ Ezen Tamás hida (Pons Thome) egykor nagy német város, melyet mint látni fogjuk, a tatárok ekkor földúltak, ma Tamásda falu Bihar vármegye déli részében a Fekete-Körös mellett. — Fessler, Gesch. II. köt. 528. l. hibásan gyanítja, hogy ezen Pons Thome talán a mai Békes volt volna.

²⁾ Agya, magyar falu Arad vármegyében az ugy nevezett Erdőháton, Tamásdától délre egy mérföldre.

³⁾ Szövegünk Geroth helynevén (Wayda de Geroth) mást mint az ezen vidéken Tamásdához és Agyához közel fekvő mai Gyarmat (melléknévvel Fekete-Gyarmat) helységet nem érthetünk; annyiaval is inkább, mert hogy a gyarmat szó eredetileg gyermek-nak hangzott, valamint a Biborbanszületett Konstantinnál olvasható Kürt-gyermat magyar nemzetségnévből, ugy a Komárom

beli falvak népe által erősen el vala készítve. S minthogy tovább menni nem bátorkodtam, az előljáró és azon helybeli egész nép kérésére ott kezdék velök együtt időzni. Mert az említett szigetbe senki be nem mehetett, hanemha egy igen keskeny és szoros úton, úgy hogy azon úton egy mérföldön három kapu vala toronnyal építve és ezeken kívül egy mérföldre köröskörül igen erős sánczok. S minthogy a helyet így megerősítve szemlélem megtetszett nekem s ott maradtam. De a szigetnek az vala szokása, hogy mindenkit bebocsátott; de vissza senkit sem eresztett. S midőn cselédeimmel néhány napig ott valék, kémeink által értesülénk, hogy a tatárok közelebb jönnek. Kimentem titkon a szigetből, hogy megnézzem, mikép menthetnök meg lovainkat, s vezetőt fogadván, egy szolgálval, minthogy mindegyikünknek három lova vala, éjjel a Maros partján fekvő Csanád városa felé sieténk, mely azon helyhez nyolcz mérföldre feküdt. S miután, a mint csak lovaink bennünket birtak, egész éjjel mentünk, hajnalban Csanádhoz érkezénk. De előtte való nap a tatárok, kik más oldalról Magyarországra bejöttek volt, Csanádot bevették és lerontották s azon vidéket egészen elfoglalták, úgy hogy a folyón át nem meheténk¹⁾. S minthogy lovaink el valának fáradva, s az emberek azon környékből ide s tova elrejtezkedtek, semmiképen nem tudánk visszavonulni. S így lovainkat eleresztve, némi kunyhókban, némi vermekben kelle azon nap lappanganunk. Végre az éj beálltával nem rendkívüli szorongás nélkül kezdénk a tatárok között félelemmel áthatolni s szégyen szemmel visszatérénk a szigetbe. S mig ily veszedelemben forgotunk, szolgálaim, kik künt a lovakat őrzik vala, s a többiek,

vármegyei Gyermely és Győr vármegyei Gyirmóth helynévből alaposan következtethető.

¹⁾ A régi Csanád városa, püspöki székhellyel és káptalannal, túl a Maroson a mai Torontál vármegyében a mostani Német-Csanád falu mellett feküdt, hol maig is régi romok szemlélhetők.

kik velem valának, pénzemmél a mim volt s ruháimmal a szigetből megszökének. S futtokban a tatárok rájuk akadván, kardra hányák őket, s egy szolgálommal mintegy meztelen maradék a szigetben. Ez után mindjárt erőt vőnek a hírek, hogy az említett Tamáshida német falut hajnalban a tatárok elfoglalták, és a kiket megtartani nem akartak, az irtóztató kegyetlen nép irgalmatlanul kardra hányta. Minek hallattára fölborzadának hajam szálai, testem remegni és alélni, nyelvem nyomorultan hebegni kezdé, átlátván hogy közel van az iszonyu halál pillanata, melytől többé menekülni nem lehet. Gyilkosaimat lelki szemeimmal látom vala s testem a halál jéghideg veritékét izzadja vala. Látom vala, hogy az emberek a halált szüntelen várva, nem bírják kezeiket fegyverért kinyújtani, karjaikat fölemelni, lábaikat a védelem helyére mozdítani, s szemekkel a földre tekinteni. Egy szóval, az embereket a ropant félelem miatt félholtaknak látom vala. S midőn ily elragadtatásban voltam, megjelenék nekem a Jézus Krisztus irgalmassága, és mint az előkelők egyike, hogy jobban megerősítsük magunkat, a sziget népét összehívám. Mely alkalommal a néppel együtt kimenék a szigetből, s két gyermeket, gazdám az előljáró fiait, s egyetlen szolgálom, ki mellettem maradt volt, magamhoz vévén, s tettetvén, hogy tovább megyek, az erdőben a lápok közt lappangék, a gyermekek apjának megizenvén, hogy féltemben nem akartam a szigetbe visszatérni, s úgy gondolkozván, hogy ha fiait magammal együtt rejtve tartom, ő nekem majd küld élelmet. S midőn kora hajnalban eleséget küldöttek, a tatárok rögtön megérkezének körülkerítve a szigetet. S minthogy intézkedéseikből azt lehetett gondolni, hogy a szigetet a vizen át akarnák megvívni, a sziget népe rászédetve azon tájak védelmére fordula. A tatárok pedig más felől az őrség nélkül maradt kapukra rohanván, azokat megvívák s a szigetbe bemenvén, nem találának a mieink között senkit, ki nyilat lőtt s vagy lóháton vagy

gyalog velök szembeszállt volna. Mi s milyen, mennyi s mily nagy gonoszságokat és kegyetlenségeket követtek ott el, nem csak látni volna rettenetes, hanem hallani is irtóznának az emberek. S miután onnan a zsákmányt elhordták, a nők és férfiak részint darabokra vágott, részint ép holt testei meztelen maradának. S minthogy igen sokan, kik elbujtak volt, azt gondolák, hogy negyed napra eltávoztak, élelmet szerezni a szigetre visszatérének, s a tatároktól, kik ott elrejtettek, meglepetve, igen kevesen menekülének. Én pedig az erdőkön mint bujdosó, mindenkitől, ki segítsen, elhagyatva, koldulok vala s kinek egykor sokat ajándékoztam, nekem alamizsnát alig ad vala, úgy hogy ez éh és szomj kinja erősen gyötörvén, kénytelen valék éjjel a szigetbe bemenni s a halottak testeit fölforgatni, hogy étkemül elásott lisztet és húst vagy valami ehetőt találjak. S mit éjjel találtam, azt az erdőbe messze elhordogattam. Óh figyeljete és lássátok, mily keserves vala az az élet! Tized vagy huszad napra mentem be a szigetre fölforgatni a holt testeket. Mily nagy lehetett ott a bűz, mily nagy a félelem, gondoljátok meg. Nincs ember, azt hiszem, ki ennyiféle csapást lelkében elgondolva, meg ne irtóznék. Gödröket kelle találnom, vagy vermeket ásnom, vagy odvas fákat keresnem, melyekbe megvonulhassak; mert azok a sűrű bozótokat, a homályos berkeket, a vizek mélységeit, a puszták sivatagjait, mint a nyulat és vadkant nyomozó kutyák úgy száguldozák be. Ezen erdőket egy hónapig s tovább is kutatták. S minthogy azon helyeken az egész népet nem birták kiölni, egy új fajta cselre ekként vetemedének:

XXXV. FEJEZET.

Mi módon szedték rá a tatárok azokat, kik az erdőkön elrejtettek volt.

Elfogának az erdőkben lappangók között néhányat s azokat ezen szóval bocsáták el, hogy a ki magát az ő hitőkre meg akarja adni, annak bizonyos határidő alatt biztos visszatérést adnak, hogy haza menjen. S azok szavainak az emberek, minthogy az eleség szűke miatt már halni kezdtek, tökéletesen hitelt adának, s így mindnyáján, kik megmaradtak, visszatérének saját házaikhoz. S minthogy az erdők nagyok, még számtalan nép vala, mely lappangott, úgy hogy a föld három napi járásra népes lőn, s mindegyik falu választá királyt magának a tatárok között, a kit kívána. Mi megtörténvén, minthogy aratás ideje volt, a gabonát egy szívvel lélekkel letakarították, s azt és a szalmát, szénát s egyebet csűrökbe hordják vala. Velünk együtt tanyáznak vala a tatárok és kúnok. És igen sokan örömmel látják és örülnek vala, hogy az apák leányaikkal, a férjek feleségeikkel, a testvérek szép hugaikkal váltják vala meg életüket, őket a tatárok kényére tartogatván, és némi vigasztalásokul vala, hogy az apa vagy férj szeme láttára fertőzteték meg nejét vagy leányát. Kenézeket vagy is balivokat állítanak¹⁾, kik igazságot szolgáltatásának, és azoknak lovakat, barmokat, fegyvereket, ajándékokat és szükséges öltözeteket szolgáltatának. Így az én gazdám is egy vala azon urak között és csak nem ezer falut kormányoz vala, és kenézek csak nem százan valának. Békességünk

¹⁾ Mint a szövegből tisztán kitűnik, a baliv czimnév, mely bizonyosan tatár szó, megfelel a szláv knéz-ből magyarosított kenéz-nek. — E tatár nevezetre nézve a jeles orientálista Hammer-Purgstall, ki Geschichte der goldenen Horde 125. l. szerzőnk ezen helyét bővebben tárgyalja, semmi nyelvtudományi fölvilágosítást nem ad.

és vásárunk vala; kinek-kinek szoros igazságot szolgáltatnak vala. A legszebb leányokat azoknak küldik vala; hanem az ily ajándékért a vivők juhokat, ökröket vagy lovakat hoznak vala vissza. A kenézek csak nem minden héten összegyűlnek vala. S én hogy életöket lássam, s az előkelők közzül néhányat megismerjek, s hogy kitanuljam, nem mutatkoznék-e valami útmód a megváltásra, gyakrabban járok vala hozzájuk az én kenézemmel. Egyszer valamennyi kenéz parancsolatban meghagyá, hogy bizonyos falvakból férfiak, asszonyok és gyermekek ajándékokkal jöjenek eléjük. Ezen hirre nagyon megijedünk vala, a dolog okát teljességgel nem ismervén. Tehát inkább azt választám, hogy a kenézekkel a sereghez menjek, minthogy ily kétség alatt a faluban maradjak. Miért is hajadon fővel s mezítláb a szekerek őrizetére némely magyarok sátraiban maradánk, kik már tetteikben tatárokká váltak volt. A kenézek pedig az ajándékok elvételére menének, kik is az ajándékokat elvévén, mindnyájokat, kik azokat hozták, egy völgybe vezeté, és rútol meztelenre kifosztván, ugyanott leöldöklék.

XXXVI. FEJEZET.

Miképen jutott jelen siralmas ének írója a tatárok kezébe.

És midőn hozzám efféle hírek jutottak, magamat egy magyar birtokába adám, ki mint mondtam, tettel tatárrá lett, ki is engem szolgáljává fogadni nagy kegyelem gyanánt méltóztatott. S midőn néhány napig vele maradtam, lelkem és szemeim előtt szüntelen a halál lebeg vala. Láték e közben számtalan kúnokat és tatárokat, kik zsákmánnyal rakott szekerekkel, barmokkal, jószágokkal és más podgyászokkal mindenünnen visszatértek. S midőn kérdeztem, mi dolog ez, az

lőn a felelet, hogy egy éjjel a meghagyott falvakat mind körülvették s kardjaikat a megöltek vérével itatták, úgy hogy mind azon falvakból igen kevesen menekülhettek, kik az erdőkbe s barlangokba rejtelkedtek; úgy hogy az egész vidék egészen pusztá lett. Azonban sem a gabonát, sem a szalmát, sem a házakat föl nem égették, hanem életök föntartása végett mindent behordtak. Azért is azt gyanítám, hogy erős akaratjuk ezen vidéken telelni, vagy családjaikat ití hagyni, hogy télre lovaiknak élelmet és lakást találjanak. Mert a népet ideiglen élni hagyták óvatosságból, hogy a gabonát összegyűjtsék s a szőlőt megszüreteljék, de nem akarták, hogy elfogyaszsa a mit gyűjtött.

XXXVII. FEJEZET.

Újfalú és az egresi monostor lerombolásáról.

S hát aztán? Arad és Csanád felé kezdenek vonulni, kö-
zükben hagyva Újfalut, melynek neve Perg volt¹⁾, melyben hetven falu népe volt összegyűlve, s elhagyva a ciszterciata rend egresi monostorát²⁾, melybe mint erősített várba, katonaság és sok úrnő vonta magát. Nem is akarák a tatárok azon helyeket megtámadni, míg köröskörül a földet egészen el nem pusztították. Hanem olykor olykor néhányan közelgetének s a magyar vitézek nagy darab földön kergeték őket, úgy hogy erősen hiszik vala, hogy hatalmuk miatt bántatlan marad-

¹⁾ Noua villa, nomen cuius Perg fuerat, így nevezi e helységet Rogerius. Az ő meghatározását követve, mely szerint ezen helység Arad és Csanád között feküdt, bizonyosnak mondhatjuk, hogy e kérdéses hely nem más, mint az Arad vármegyei mai Nagy-Pereg pusztá és Kis-Pereg falu, a Marostól éjszakra mintegy két mérföldre, Aradtól és Csanádtól éppen egyenlő távolságra.

²⁾ Egres falu a Maros partján Csanádtól keletre két óra járásra fekszik; régi monostorának romjai maig is láthatók.

nak. Végre azonban azon egész vidék elpusztítása után a tatárok sok ruthént, kúnt s fogoly magyart s kevés tatárságot egyesítvén, a nagy falut¹⁾ minden oldalról körülfogván, a harcra a magyar foglyokat küldék elől, s miután azok egészen elvesztek, a ruthénok, izmaeliták²⁾ és kúnok vívának. A tatárok pedig mindnyájok háta mögött állva, nevetik vala azok baját és romlását, és a harcztól visszavonulók között igen sokakat kardjaik élére hánynak vala, úgy hogy éjjel nappal egy hétig harczolván s az árkokat betöltvén, a falut bevévék. A vitézeket azután és úrnőket, kik sokan valának, kúnt a mezőn egy s a parasztokat más oldalra állíták, és pénzöket, fegyvereiket, ruháikat és más javaikat elszedvén s néhány úrhölgyet életben hagyván és kéjőkre elvivén, fejszével és karddal mindnyájokat leölék. Egyedül azok maradtak meg, kik hirtelen a halottak közzé bukván, mások vérével befecskendve el birtak rejtezkedni. Óh fájdalom! óh istentelen nép roppant kegyetlensége és dühe! mert a ki ennyi nép vesztét józan észszel elgondolja, ezen helyet vérmezőnek méltán nevezhetné. Azután néhány nap mulva a nevezett egresi zárdát vagy monostort szállák meg, és sok gépet alkalmazván ellene, miután a bene lévők ellenállni nem birtak, hogy életöket megtarthassák, hitőkre kezeikbe adák magokat. De velők is az történt, mi a többiekkel, kivéve néhány barátot, kiket örömet engedének eltávozni s néhány úrnőt és igen szép leányt, kiket magok számára megtartottak. Egy szóval, ha különkülön leírnám az egyes csatákat és az iszonyu kegyetlenségeket,

¹⁾ Fessler, Gesch. II. köt. 532. l. hihetőleg ezen nagy falu (magna villa) elnevezésből okoskodva azonosítja a német Perg (mai Pereg) helységet Nagylakkal, mely Pereghez egy mérföldre a Maros partján fekszik. Kétségtelennek tartom, hogy Fessler, ha Csanád vármegyét pontosan ismerte, e két helységet egynek nem tartotta volna.

²⁾ Az izmaelitákon a Volga mellékén tanyázott s mahomedán hitet követő bolgárok értendők, kik között a vezérek és első királyaink idejében számosan telepedtek át hazánkba.

melyek történtek, az olvasók szivei megrémülnének, és füleik irtózatosan megcsendülnének. Ha az ilyen iszonyu hírek a világon elterjedtek volna, a világ fejedelmei másképen gondolkoznának. Ime azon nyáron Osztrák-, Cseh-, Morva-, Lengyelország, Silézia és Kúnország határszéléig s a Dunáig általában mindent lerontottak¹⁾.

XXXVIII. FEJEZET.

A tatároknak a Dunán való átkelésre kigondolt ravaszságáról.

S mivel Esztergom Magyarországon valamennyi városnál mindnél különb volt, nagyon gondolkoznak vala, hogy a Dunán átkeljenek s ott üssenek tábort. S ime télen nagy hó és fagy álla be, úgy hogy a Duna, mi az előtt sok éve nem történt, befagy vala. Hanem a magyarok a magok partján mindennap törik vala a jeget és őrzik vala a Dunát, úgy hogy folyvást vívnek vala a gyalogok a jégen. Azonban midőn a kemény fagyok beálltak, az egész Duna befagya; de mégis a tatárok lovaikkal teljességgel nem bátorkodának átkelni. Gondoljátok meg tehát, mit csináltak? Sok lovat és barmot a Duna partjára vivének és őrizetökre három nap senkit sem hagyának, úgy hogy azon barmok örök nélkül látszanak járkálni és közülök senki azon tájon nem mutatkozik vala. Akkor a magyarok azt híven, hogy a tatárok visszavonultak, rögtön átkelének és mind azon barmokat átvivék. Mit a tatárok észrevén, gondolák, hogy a jégen lóháton bátran átkelhetnek. Mi meg is történt s egy rohamra annyian átkelének, hogy a Duna túl partján a föld színét elboriták. Kádán király pedig a magyar

¹⁾ Böven rajzolja a tatároknak e Magyarországgal szomszéd tartományokban tett dűlásait Hammer-Purgstall, Geschichte der goldenen Horde 108. s köv. l.

király után siet, ki, mint a kinek semmi segélye nem volt, Tótországban¹⁾ tartózkodik vala. De ő ezen dolgot megtudva, futásnak erede, és minthogy a tenger melléki várakban nem nyughatott meg, a szigetekbe sietett; úgy hogy a tatárok visszatértéig őt a szigetek tartják vala. Látván Kádán király, hogy őt el nem foghatja, földulá Bosnyák- és Rácországot s onnan átkele Bolgárországba²⁾.

XXXIX. FEJEZET.

Hogyan rontották le a tatárok Esztergomot.

A sereg másik része pedig az említett Esztergom felé vevé útját s alája igen kevesen menének, hanem távolabb szállának meg és harminczig való gépet csinálának. Az esztergomiak e közben magokat árkokkal, kőfalakkal és fatornyokkal erősítették. S azon városban számtalan nép s igen gazdag polgárok, nemes vitézek és úrnők valának, kik oda, mint kitűnő erősségbe gyülekeztek; s oly nagy vala kevélységök, hogy azt hiszik vala: az egész világnak ellenállhatnak. S ime egyszer csak a tatárok a várost körülfogák, s a foglyok, kik velök valának, annyi rözse kívét hordának, hogy azokból a város egyik oldalán egyszerre a sáncz párkányánál magosabb falat rakának s mindjárt azon fal mögé az említett harmincz gépet fölállíták, úgy hogy a városra s a fatornyokra éjjel nappal szórják vala a köveket. És e miatt oly nagy zavar kezdé támadni a városban és oly nagy homály borítá el őket, hogy már eszökbe sem jutott magokat védeni, hanem mint a vakok

¹⁾ Tudniillik a most úgy nevezett Horvátországban, mely a régi Sclavonia azaz Tótország. — IV. Bélának itt tartózkodtát igazolja, több 1241-ben Zágrábban kelt levele.

²⁾ A tatárok visszavonulásának oka az volt, hogy Dalmátországban értesültek a nagy-khán Ogotai haláláról, s a hazánkat dúló tatár főnökök az új khán választására Ázsiába vissza siettek. Has. Hammer-Purgstall e. h. 126. l.

és bódultak úgy bódorognak vala. S midőn a tatárok a fa erősegeket lerontották, gépeikkel földdel megtöltött zsákokat hajígnak vala, hogy az árkokat betöltsék. A magyarok és mások között pedig senki nem merészkedik vala a sáncz párkányán mutatkozni a kövek és nyilak miatt. S a magyarok, frankok és lombárdok, kik mintegy urai valának a városnak¹⁾, észrevévén, hogy magokat meg nem védhetik, elégeték a külvárosokat és a faházakat, melyek sokan valának, egész a város palotájáig. Számtalan posztót és ruhát is égetének el a házakban, leöldösék a lovakat, az aranyat, ezüstöt földbe áśák s minden javaikat elrejték, s hogy magokat védjék, a palotákba vonulának. De a tatárok megtudva, hogy minden elégett, a mivel magokat gazdagodni hívék vala, ellenök nagy dühre lobbanván, rögtön köröskörül bezárták a várost fa czölöpzzettel, hogy senki ki ne mehessen, hogy kard élére ne jusszon. Azután kezdék a palotákat vívni, melyeket hirtelen megvíván, nem hiszem, hogy az igazat megvalljam, hogy tizenöten maradtak volna az egész városból, kiket bent vagy künt gonoszul mind le nem öltek volna. Vérben áztatták volt ott kardjaikat, és azon dühben, melyre ellenök gerjedtek volt, élve sütögeték az embereket, mint a malaczkokat.

— XL. FEJEZET.

Mimódon tértek azután vissza a tatárok hazájokba, miután csaknem egész Magyarországot földúlták.

A nagy úrnők pedig, a mint csak legszebben föl lehetek ékítve, egy palotába vonultak volt. S midőn az is kézre

¹⁾ Esztergom város lakosai e szerint e korban magyarokból, frankokból (Francigene), azaz németekből és lombárdokból azaz olaszokból állottak. — A magyar nemzeti muzeumban meg van az esztergomi olaszok III. Béla korából eredő pecsétnyomója e körirattal: Sigillum Latinorum Civitatis Strigoniensis, s Esztergomban az olaszok utcája (Vicus Latinorum) egy 1201-ben

jutandó s ők megöletendők lettek volna, a nagy fejedelem kihallgatására hivatkoztak. Azért is mind, csak nem három százokat a városon kívül a fejedelemhez vitték, kik is kegyelmi ajándéku kérték, hogy őket hatalma alatt tartsa meg életben. Ez azonban haragudván azért, hogy semmi nyereséghez nem jutottak, megparancsolá, hogy kifosztván őket, fejöket szedjék, mi tüstént meg is történt. A város várát azonban nem vették be, melyben ispán a spanyol Simeon vala sok íjászszal, ki azt vitézül védi vala. S midőn a tatárok Fejérvár királyi városhoz vonultak, mely mocsárokkal van körülvéve, minthogy hó és jégolvadáskor történt, azt nem bírák elfoglalni. S midőn a pannonhalmi Szent-Márton várát ostromolták, az apát magát vitézül védvén, rögtön visszahívák őket, úgy hogy csak ezen három hely maradt azon vidéken megvívatlanul¹⁾. És a földet mind a Dunán túl, mind innen kezeikben tarták, de a Dunán innen nem volt a föld oly fenekestől földülva²⁾, mivel ott sátraikat nem ütötték föl, hanem átkeltőkben, a mit találtak, mind lerontották. Hallván tehát azon hirt, hogy a tatárok főlhagynak vala Németország megvívásától, igen fájlalám, mivel gondolom vala, hogy ott gyilkosaim kezeiből menekülhetek: de nem kevésbé örvendék is, minthogy a keresztyének végromlása el lőn háritva. Hanem a nagyobb fejedelmek parancsára kezdék az elpusztított földön, zsákmányival és butorokkal terhelt szekerekkel, baromcsordákkal és juhnyájakkal visszavonulni, lépesről lépesre kutatva a barlangokat és a berkek

kelt oklevélben említve van. Lásd: Palugyai, Magyarország legújabb leírása II. köt. 24. 25. lap.

¹⁾ A Duna jobb partján több vár maradt épen a tatárok dülásától, mint Trencsin, Komárom, Nyitra várairól oklevelesen bizonyos; hasonlóan sok népet védett meg a szepességhen a szászok által rögtönözve épített menedékkövi erősség (Lapis refugii) is. Lásd: Rosty, Tatárjárás tört. 78. l.

²⁾ Rogerius a Duna jobb partját, melyet mi Pestet véve föl álláspontul, Dunán túlnak hívunk, említi Dunán innen név alatt; miből kitetszik, hogy ő, midőn e munkáját írta, a Duna jobb oldalán, hihetőleg már mint spalatói érsek Dalmátországban lakott.

sűrűjét, hogy a mit az előnyomuláskor meg nem találtak, visszamenet megjeljék. És így lassan visszavonulva elérkeztünk Erdélybe¹⁾, hol sok nép megmaradt volt, s hol a tatárok átmenetele után igen sok várat építettek. S aztán? néhány várat kivéve a földet egészen elfoglalák s áthaladtukban elpusztítva s üresen hagyák. Midőn már Magyarországból ki felé mentek s Kúnországba kezdtek lépni, nem engedik vala mint előbb, hogy válogatás nélkül öljék a barmokat a foglyok számára, hanem a barmoknak csak zsigereit, lábait és fejeit adják vala nekik. Akkor kezdők gondolni, a mint a tolmácsok is beszélnek vala, hogy a mint Magyarországból kivonulunk, mindnyájunkat kard élére lesznek hányandók. S mivel már nekem az élethez semmi bizodalom nem volt, s a szörnyű kegyetlen halál küszöbén állottam, gondolám, jobb lesz ott meghalni, mint tovább menve folytonos kínokkal sanyargattatni. S így az országutat elhagyván, tettetve, hogy a természet szükségére megyek, egyetlen szolgálammal, a berek sűrűjébe sieték és egy patak gödrébe vonulván, magamat galyakkal és levelekkel beborítottam. Szolgám távolabb rejtkezdek el, nehogy egyikünk véletlen fölfedeztetése a másik szomorú elfogatását okozza. És így fekvénk két egész nap, fejeinket sem emelintve, mint egy sirban, hallva azoknak rettentő szavait, kik közelünkben a berken át a barmok csavargós csapásain járkálnak, gyakorta kiabálván a foglyok után, kik elrejtettek. Nem birván azonban az éhség igen jogos követelését s szorongató étvágyunkat szivünk mélyében hallgatagság bilincsére verni, felemelők fejeinket s mint a kigyók négy kézláb mászánk a földön. Összejövénk végre s gyenge halk hangon kezdők keserves éhségünk siralmas panaszait egymásnak kölcsönösen föltárni, s nyögve és sirva magyarázgatni, hogy

¹⁾ Pervenimus ultra siluas, mely kifejezés az e korban Ultrasylvania-nak (Erdő-elvének) nevezett Erdélyre értendő.

kisebb veszedelem lett volna kard által halnunk meg, mint hogy tagjaink ízei s testünk és lelkünk egysége az éhség által bomoljanak föl. S midőn ilyes kegyes beszédeket váltottunk, egy ember jelenék meg előttünk, kire a mint szemünk pillantását rá vetettük, félelmes futásnak eredénk s futunkban szemünket se fordítók oda, hogy megtekintsük, vajon élénkbe kerülhetne-e, vagy követ-e bennünket futásunkban. Azonban látók, hogy ő is szintén futásra vette a dolgot előttünk, mert azt hiszi vala, hogy mi tulnyomó erővel kerülve akarunk neki cselt vetni. És midőn, a ki mindent lát, tudta és értésünkre adta, hogy szökevények szökevényt látunk s hogy egyikünknel sincs semmi fegyver, megállánk s egymást integetéssel és jelekkel hívogatók. És midőn egyikünk a másikkával magát megismertette, bő s kegyes beszélgetéssel tanakodva határozgatók, mit kelljen cselekednünk. Azonban kétszeres szorongatás, tudniillik az átkozott éhség és a halál félelme, kegyellenül gyötör vala bennünket, úgy hogy úgy tetszett, mintha szemünk világát teljesen elvesztenők. Mert nem bírjuk vala az erdei füvek nedvét nyelni, vagy magokat a füveket enni, mint a barmok cselekszik. De bár ily nagy éhség kínozott s a borzasztó halál percze fenyegetett is bennünket, az élethez való bizodalom még is támaszunkul szolgál vala s a szabadulás reménye erőt ad vala. És így bizodalmat véve, s az Úrban megerősödve, nagy bajjal az erdő széléig jutánk s egy magos fára fölmászáunk és a földet, melyet jövet nem dúltak volt föl, a tatárok által elpusztítva szemlélők. Óh fájdalom! A néptelen és üres földön kezdünk bolyongani, melyet kimentőkben pusztán hagytak volt. Csak az egyházak tornyai valának vezető jeleink helységről helységré s azok jelölék vala ki borzasztó szerencsétlen utunkat. Mert az utak és ösvények elenyésztek, s füvel és burjánnal voltak benőve. Az emberek párhagymát, vereshagymát, foghagymát, melyek a parasztok kertjeiben maradtak, mikor találhattak,

nekem a legnagyobb csemegék gyanánt hoznak vala, a többiek mályvával és bürök gyökerekkel élnek vala. Ezekkel töltöttük meg éhes gyomrainkat, s kiaszott testünkben ezektől éled vala újra az élet ereje. Ha elfáradtunk, pihenésünk nem lehetett, mint a kik tudniillik éj idején fedél nélkül nyugszunk vala, nem lévén hajlék, mely alá fejünket lehajthattuk volna. Végre nagy bajjal nyolczad napra, hogy az erdőből kiértünk, Fejérvár¹⁾ városához érénk, melyben semmit nem leheté találni egyebet mint a megölettek csontjait és fejeit s az egyházak és paloták szétduult és ledöntött falait, melyeket a sok ki-ontott keresztyén vér bemocskolt vala. S jóllehet a föld az ártatlan vért, melyet szomjan szítt vala, nem mutatta, de a kövek még piros vérrel festve mutatkoznak vala, melyek közt gyorsan áthaladnunk folytonos nyögés és keserves sohajok nélkül nem lehet vala. S oda tiz mérföldre az erdő mellett vala egy falu, melyet a nép nyelvén Frátának neveznek²⁾, s az erdőn alól négy mérföldre vala egy csudálatos magas hegy, melynek tetején egy borzasztó kőszikla nyugszik vala. Férfiak és nők nagy számmal menekültek volt oda, kik minket kedvesen, sirva fogadának, s tudakozódnak vala veszedelmeink felől, melyeket mi nekik kevés szóval mind előadni nem vállánk képesek. Megkínálának végre bennünket fekete kenyérről, mely lisztből s tört cserfahéjból volt sütvé. Nekünk azonban kellemesebbnek tetszik vala annak íze valamennyi lángliszt süteménynél, melyet valaha csak életünkben ettünk. Ott maradánk tehát egy hónapig s nem bátorkodánk eltávozni, hanem a könnyebb emberekből mindig kémekeket küldözgeténk ki meg-

¹⁾ Az Erdélyben fekvő Gyula-Fejérvár.

²⁾ Fráta (Magyar-Fráta), falu Kolozs vármegyében, Gyula-Fejérvártól éjszakkeletre csakugyan mintegy tiz mérföldre fekszik. — Hallomásból tudom, hogy Frátán a ma már legnagyobb részt oláh nép is egy kútat, melynek vize a környékben legjobb, keserű kút-nak nevez, mely elnevezés a hagyomány szerint a tatárjáráskor ide menekült s e kútat használt vidéki nép keserű emlékü napjaira vonatkozik.

nézni és megtudni, vajon nem maradt-e még a tatárok egy része Magyarországban, vagy, mint előbb tapasztaltuk, csejtvetve nem térnek-e vissza, hogy a nép elfutott maradványait elfogdossák. És jöllehet az élelemkeresés szüksége kényszerítvén, gyakrabban megkeresők az egykor lakott helységeket, mindazáltal soha leszállásunk biztos nem vala mind addig, míg Béla király, miután előbb a magyarok által a tatárok eltávolításáról értesült, a tengeremelléki részekből a Rhodus szigeti keresztés vitézek s a Frangepáni urak által sok csapat vitézzel segítettve, Magyarországba nem érkezett. Megíráim tehát ezeket atyaságodnak minden hamisság hozzá vegyítése nélkül, hogy tudja atyaságod szerencsém forgását s szerencsétlenségem és veszedelmem minéműségét.
